

Ir jeigu įdiegiant krikščionių religiją pranašautojai ėmė nykti visoje Romos imperijoje, o apaštalų ir evangelistų pamokslavimo dėka krikščionių skaičius stebėtinai augo kas dieną ir visur, tai didelė šios sėkmės dalis gali būti pagristai priskirta tai paniekai, kurią to meto pagonių žyniai užsitraukė savo nedorumu, godumu ir žongliravimu prieš kunigaikščius. Taip pat ir Romos bažnyčios religija iš dalies dėl tos pačios priežasties buvo panaikinta Anglijoje ir daugelyje krikščionių pasaulio šalių, nes kai kunigams stinga dorybės, tai žmonėms ima stigti tikėjimo; iš dalies ir dėl to, kad scholastai į religiją įvedė Aristotelio filosofiją ir doktriną, dėl to kilo tiek prieštaravimų ir nesąmonių, kad Romos dvasininkai buvo kaltinami neišmanymu ir apgaulingais ketinimais, ir tai nutaikė žmones sukilti prieš juos net ir nepritariant valdovams, pvz., Prancūzijoje ir Olandijoje, ar jiems sutinkant, pvz., Anglijoje³³.

Galiausiai tarp punktu, kuriuos Romos bažnyčia paskelbė būtiniais išganymui, buvo tiek daug aiškiai naudingų popiežiui ir jo dvasininkams tarnams, gyvenantiems kitų krikščionių valdovų teritorijose, kad jeigu ne šių valdovų tarpusavio vaidai ir kovos, jie būtų galėję be karo ir neramumų pašalinti visą užstienio valdžią taip pat lengvai, kaip ji buvo išvartyta Anglijoje. Juk visi mato, kieno naujai tarnauja tikėjimas, kad karalius neturi savo valdžios iš Kristaus, jeigu vyskupas jo nekarūnavo; kad karalius, jeigu jis dvasininkas, negali vesti; kad tai, ar princas gimė iš teisėtos santuokos, ar ne, turi spręsti Romos valdžia; kad pavaldiniai gali būti atleisti nuo savo ištikimybės valdovui, jei Romos tribunolas paskelbs, jog karalius yra eretikas; kad karalius (kaip Prancūzijos karalius Childerikas) gali būti nuverstas nuo sosto popiežiaus (kaip tai padarė popiežius Zacharijas)³⁴ be jokios priežasties, o jo karalystė atiduota vienam iš jo pavaldinių; kad dvasinin-

kai ir vienuoliai visose šalyse kriminalinių nusikaltimų atvejais privalo būti atleisti nuo savojo karaliaus jurisdikcijos. Juk visi mato, kieno naudai eina mokesčiai už privaidą užsakytas mišias ir išsipirkimą iš nuodėmių, kurių drauge su kitais asmeniško suinteresuotumo požymiais pakanka, kad numarintų patį gyviausią tikėjimą, jeigu (kaip jau sakiau) pilietinė valdžia ir paprotys nepalaiko jo labiau, negu nuomonė, kurią žmonės turi apie jų mokytojų šventumą, išmintį ir sąžiningumą. Taigi aš galiu vienas pasaulyje įvykstančius religijos pasikeitimus priskirti tai pačiai priežastčiai, o ji – tai atstumiantys kunigai, ir ne tik katalikai, bet netgi ir tos bažnyčios, kuri labiausiai patyrė Reformacijos įtaką.

Tryliktas skyrius

APIE PRIGIMTINĘ ŽMONIJOS BŪKLĘ, KIEK JI SUSIJUSI SU ŽMONIŲ LAIME IR NELAIME

Žmonės yra lygūs iš prigimties. Gamta sukūrė žmones tokius lygius jų kūno ir proto sugebėjimais, kad nors kartais ir pasitaiko žmogus, aiškiai stipresnio kūno ar guvesnio proto už kitus, tačiau, viską sudėjus, vieno ir kito žmogaus skirtumai nėra tokie dideli, kad tuo remdamasis vienas žmogus galėtų sau reikalauti kokios nors naudos, į kurią lygiai taip pat negalėtų pretenduoti kitas. Jei turėsime omenyje kūno jėgą, tai silpniausias turi pakankamai jėgos užmušti stipriausią arba slaptomis machinacijomis, arba sudarydamas sąjungą su kitais, kuriems greisia toks pat pavojus, kaip ir jam.

O dėl proto sugebėjimų (atidedami į šalį menus, pagrįstus žodžiais ir ypač sugebėjimą prieiti bendrų ir neklaidingų taisyklių, vadinamų mokslu, kurį labai mažai kas turi ir tai tik nedaugelyje dalykų, nes tai ne įgimtas sugebėjimas, su kuriuo mes gimstame, ir ne įgytas, kaip kad

nuovokumas, mums rūpinantis kuo nors kitu), tai aš čia matau dar didesnę žmonių lygybę, nei jų kūno galios požiūriu. Juk nuovokumas yra vien patyrimas, kurį vienodas laikas lygiai suteikia visiems žmonėms tuose dalykuose, kuriems jie vienodai atsideda. Tai, kas galbūt daro tokia lygybę neįtikėtina, tėra vien tuščias išvaizdavimas apie savo pačių išmintį, kurios, beveik visų žmonių nuomone, jie turi daugiau už paprastus žmones, t. y. daugiau negu visi žmonės, išskyrus juos pačius ir nedaugelį kitų, kuriuos jie pripažįsta, nes šie yra garsūs arba yra tos pačios nuomonės kaip ir jie. Mat tokia jau yra žmonių prigimtis, kad ir galėdami pripažinti, jog daugelis kitų yra sąmojingesni, iškalbingesni ar labiau išsilavinę už juos, tačiau sunkiai patiki, jog yra daug žmonių tokių pat patinčių, kaip ir jie, nes savo pačių protą jie mato iš arti, o kitų žmonių – per atstumą. Tačiau tai veikia ir to, kad žmonės šiuo požiūriu yra labiau lygūs, negu nelygūs, nes nėra geresnio ženklo, kad koks nors dalykas lygiai pasiskirstytas žmonėms, už tai, kad kiekvienas žmogus yra patenkintas savo dalimi.

Iš lygybės kyla nepasitikėjimas. Iš šios sugebėjimų lygybės kyla vilčių, kad galime pasiekti mūsų tikslus, lygybė. Todėl, jei du žmonės trokšta to paties daikto, kurio vis dėlto jie negali abu kartu turėti, jie tampa priešais ir kelyje į savo tikslą (kuris dažniausiai yra jų pačių gyvybės išsaugojimas, o kartais vien jų malonumas) siekia sunaikinti arba pavergti vienas kitą. Dėl to taip ir atsitinka, kad kai grobikui nėra daugiau ko baimintis, o tik vieno kurio nors žmogaus jėgos, tai jis, vienas sodindamas, sėdamas, statydamas ar turėdamas patogius rūmus, gali tikėtis, kad kiti tikriausiai ateis suvienijotomis jėgomis, užgrobs jo nuosavybę ir atims ne tik jo darbo vaisius, bet ir gyvybę ar laisvę. Tačiau užpuolikai gresia toks pat pavojus iš kitų.

Iš nepasitikėjimo – karas. Dėl šio tarpusavio nepasitikėjimo žmogus negali niekaip apsaugoti, kaip tik iš anksto imdamasis apsaugos priemonių, t. y. jėga ar gudrybe užvaldydamas visus, kuriuos tik gali, kol nemažai jokios kitos pakankamai didelės jėgos, keliančios jam pavojų. Šios priemonės neperžengia būtinos savisaugos ribų ir dažniausiai yra leistinos. Kadangi yra tokių žmonių, kuriems teikia malonumą matyti savo pačių jėgą užkariavimo žygiuose, jie ir toliau stengiasi užkariauti daugiau, negu to reikalauja jų saugumas; jeigu kiti, kurie kitu atveju būtų patenkinti galėdami nesivargindami gyventi, tenkindamiesi kukliomis sąlygomis, jeigu užkariavimais nedidintų savo galios, jie negalėtų ilgai, pasikliaudami tik gynyba, išgyventi. Todėl toks valdžios žmonėms didėjimas, būtinas žmogaus savęs išsaugojimui, turi būti jam leistas.

Maža to, žmonės nepatiria jokio malonumo (priešingai, jie patiria nemažai sielvarto) gyvendami bendruomenėje, kurioje nėra valdžios, galinčios visus juos laikyti pagarboje ir baimėje, nes kiekvienas žmogus siekia, kad jo bendras (companion) jį vertintų taip, kaip jis vertina save. Pajutęs kokius nors paniekos ar neįvertinimo ženklus, iš prigimties siekia, kiek jis turi drąsos (o tarp tų, kurie neturi jokios bendros valdžios, kuri juos laikytų taikoje ir ramybėje, tos drąsos užtenka, kad jie sunaikintų vienas kitą), priversti savo niekintojus, kad šie labiau jį vertintų, darydamas jiems kokią nors žalą, o kitus – šiuo pavyzdžiu.

Taigi žmogaus prigimtyje matome tris esmines ginčų priežastis. Pirmoji – lenktyniavimas, antroji – nepasitikėjimas, trečioji – garbės troškimas.

Pirmoji verčia žmones pulti vienas kitą, norint pasipelnyti, antroji – siekiant saugumo, o trečioji – šlovės. Pirmoji taiko prievartą, kad pasidarytų kitų vyrų, jų žmonių,

vaikų ir galvijų ponais ir šeiminkais; antroji – kad apsigintų; trečioji prievartą taiko dėl smulkmenų: kokio nors žodžio, šypsenos, skirtingos nuomonės ir kitokio nepakankamos pagarbos ženklų, parodyto tiesiogiai jų asmeniui arba netiesiogiai jų giminėms, draugams, jų tautai, jų profesijai ar jų vardui.

Nesant pilietinės bendrijos, visada vyksta karas kiekvieno su kiekvienu. Taigi akivaizdu, kad tuo metu, kai žmonės gyvena be bendros valdžios, laikanti juos vienus baimėje, jie yra tokioje būklėje, kuri vadinama karu; ir dar tokiu karu, kuriame kiekvienas žmogus kariauja su kiekvienu kitu žmogumi. Juk KARAS – tai ne vien tik kautynės ar kovos veiksmai, bet ir laikas, per kurį pakanka valios kovoti tarpusavyje, todėl *laiko* sąvoka turi būti įtraukta į karo prigimtį, kaip ji įeina į oro sąlygų prigimtį. Kadangi blogo oro prigimtis yra ne viena ar dvi liūtys, o daugelis lietingų dienų iš eilės, taip ir karo prigimtis yra ne tikros kautynės, o aiškus nusiteikimas joms visą laiką, kol nėra jokio tikrumo, kad yra priešingai. Visas kitas laikas yra *taika*.

Tokio karo nepatogumai. Todėl visa, kas būdinga karo, kuriame kiekvienas žmogus yra kiekvieno priešas, laikui, būdinga ir laikui, kai žmonės gyvena be jokio kitokio saugumo, išskyrus vien tai, kuri jiems suteikia jų pačių jėga ir jų pačių išradingumas. Esant tokiai padėčiai, nėra vietos darbštumui, nes darbo vaisiai nėra garantuoti; todėl nėra vietos žemdirbystei, jūriniųkystei, jūrų prekybai, patogiams pastatams, nėra įrengimų daiktams kelti ar perkelti, kai reikia didelės jėgos, nėra žemės paviršiaus pažinimo, laiko skaičiavimo, menų, amatų, literatūros, visuomenės, o visų baisiausia – yra nuolatinė baimė ir prievartinės mirties pavojus. Žmogaus gyvenimas vienišas, skurdus, bjaurus, gyvuliškas ir trumpas.

Kai kam, nepakankamai įvertinusiame šiuos dalykus, gali atrodyti keista, kad gamta taip išskyrė žmones ir padarė juos linkusius pulsti vienas kitą ir naikinti; todėl galbūt žmogus, nepasitikėdamas šia išvada, padaryta vadovaujantis jausmais, gali norėti, kad šią išvadą patvirtintų patyrimas. Tad tegu jis pats pagalvoja, kai, leisdamasis į kelionę, apsiginkluoja ir stengiasi, kad su juo būtų geri kelionės draugai; kai, eidamas miegoti, jis užsirakina duris, kai net savo namuose rakina skrynias, – ir tai vyksta tada, kai jis žino, jog yra įstatymai ir ginkluoti valdžios pareigūnai, pasirengę atkeršyti už kiekvieną jam padarytą skriaudą. Kokios jis nuomonės yra apie savo bendrapiliečius, keliaudamas taip apsiginklavęs, apie savo miesto gyventojus, užsirakindamas duris, ir apie savo vaikus ir tarnus, užrakindamas savo skrynias? Ar jis tokiais savo veiksmais neapkaltina žmonijos, kaip aš tai darau savo žodžiais? Betgi nė vienas iš mūsų dėl to nekaltiname žmogaus prigimties. Žmogaus norai ir kiti jo jausmai patys savaime nėra nuodėmė. Taip pat nėra nuodėmė ir veiksmas, kylantis iš šių jausmų, kol žmonės nežino įstatymo, draudžiančio šiuos veiksmus; ir žmonės negali žinoti tokių įstatymų, kol jie nėra nustatyti; ir joks įstatymas negali būti priimtas, kol jie nesusitarė dėl asmens, kuris juos turi rašyti.

Galbūt kas nors gali pamanyti, kad niekada nebuvo nei tokio laiko, nei tokios karo būklės, kaip mano pavaizduota; ir aš pats manau, kad niekada taip nebuvo visuotinai visame pasaulyje; bet yra daugybė vietų, kur žmonės ir dabar taip gyvena. Kadangi laukiniai žmonės daugelyje Amerikos vietų, išskyrus mažų šeimų valdžią, kurių santarvė priklauso nuo įgimtų potraukių, neturi jokios valdžios, dar ir šiandien gyvena taip gyvuliškai, žvėriškai, kaip jau sakiau anksčiau. Šiaip ar taip, galima įsivaizduoti, kaip žmonės gyventų, jeigu nebūtų bendros valdžios,

kurios bijome, sprendami iš to, iki kokio gyvenimo būdo nusmunka žmonės pilietiniame kare, anksčiau gyvenę valdant taikiai vyriausybei.

Nors ir niekada nebūtų taip buvę, kad atskiri žmonės būtų buvę tarpusavio karo būklėje, tačiau visais laikais karaliai ir aukščiausiąją valdžią turintys asmenys, norėdami būti nepriklausomi, nuolatos vieni kitiems pavydi, todėl jų padėtis ir būseną yra kaip gladiatorių, nukreipusių vienas į kitą ginklus ir išmeigusių vienas į kitą akis, t. y. jie išdėstę savo fortus, garnizonus ir pabūklus prie savo karalysčių sienų ir nuolat siunčiantys šnipus pas kaimynus – o tai jau karo padėtis. Kadangi jie taip apsaugo savo pavaldinių darbštumą, todėl iš to neplaukia tos nelaimės ir skurdas, kurie kyla iš atskirų žmonių laisvės.

Tokiame kare nėra nieko neteisingo. Tokio karo, kuriame žmonės kariauja tarpusavyje, padarinys yra tai, kad nieko čia nėra neteisingo. Čia nėra vietos teisybės ir neteisybės, teisingumo ir neteisingumo sąvokoms. Ten, kur nėra visiems bendros valdžios, nėra ir įstatymo, o kur nėra įstatymo, ten nėra neteisingumo. Jėga ir apgaulė kare yra dvi svarbiausios dorybės. Teisingumas ir neteisingumas nėra nei kūno, nei proto sugebėjimas. Jeigu taip būtų, juos galėtų turėti žmogus, kaip jis turi pojūčius ir jausmus, ir kuris būtų vienas pasaulyje. Teisingumas ir neteisingumas yra žmonių, gyvenančių ne vienvietėje, o visuomenėje, savybės. Iš šios karo padėties išplaukia ir tai, kad joje nėra ir nuosavybės, valdymo, aiškaus *mano* ir *tavo* skirtumo, kiekvieno žmogaus yra tik tai, ką jis gali įgyti, ir tik tol, kol jis gali tai išlaikyti. Tai šitiek apie šią blogą padėtį, į kurią žmogų pastatė pati gamta, tačiau jis turi galimybę iš jos išeiti, ši galimybė iš dalies slypi jo jausmuose, iš dalies – jo prote.

Jausmai, lenkiantys žmones į taiką. Jausmai, kurie lenkia žmones į taiką, yra mirties baimė, noras tokių daiktų,

kurie būtini patogiam gyvenimui, ir viltis įgyti juos savo darbštumu. Ir protas pasiūlo patogias taikos sąlygas, kurių laikydamiesi žmonės gali susitarti. Šios sąlygos – tai vadinamieji prigimtiniai įstatymai; apie juos išsamiau kalbėsiu kituose dviejuose skyriuose.

Keturioliktas skyrius

APIE PIRMAJĄ IR ANTRĄJĄ PRIGIMTINIUS ĮSTATYMUS IR APIE SUTARTIS

Kas yra prigimtinė teisė. PRIGIMTINĖ TEISĖ, kurią rašytojai dažniausiai vadina *jus naturale*, yra kiekvieno žmogaus laisvė naudoti savo paties jėgas, kaip jis pats nori, savo paties prigimtčiai, t. y. savo paties gyvenimui, išaugoti, taigi ir laisvė daryti viską, kas jo paties sprendimu ir supratimu yra tam tinkamiausia.

Kas yra laisvė. LAISVĖ, tiksliaja šio žodžio reikšme, yra suprantama kaip nebuvimas tokių išorinių kliūčių, kuriuos dažnai gali trukdyti žmogui visomis jėgomis daryti tai, ko jis norėtų, tačiau negali kliudyti jam panaudoti likusių savo jėgų taip, kaip jam diktuoja jo sprendimas ir protas.

Kas yra prigimtinis įstatymas. PRIGIMTINIS ĮSTATYMAS yra proto surastas nurodymas ar bendra taisyklė, kuri draudžia žmogui daryti tai, kas pražūtinga jo gyvybei, ar atima iš jo priemones ją išsaugoti ir nepadaro to, kas, jo manymu, gali geriausiai jo gyvybę išsaugoti.

Teisės ir įstatymo skirtumas. Nors tie, kurie kalba apie šį dalyką, dažniausiai ir suplaka, painioja *jus* ir *lex*, *teisę* ir *įstatymą*, juos reikia skirti, nes TEISĖ yra laisvė ką nors daryti ar ko nedaryti, tuo tarpu ĮSTATYMAS apibrėžia ir ipareigoja laikytis vieno kurio nors iš šių elgesio būdų; taigi įstatymas ir teisė skiriasi vienas nuo kito kaip priva-

leįjimas ir laisvė, kurie dėl to paties dalyko yra nesuderinami.

Iš prigimties kiekvienas žmogus turi teisę į viską. Kadangi žmogaus padėtis (kaip buvo nustatyta ankstesniajame skyriuje) yra kiekvieno karo su kiekvienu padėtis, kai kiekvienas žmogus yra valdomas jo paties proto ir nėra nieko, ko jis negalėtų panaudoti, kas jam padėtų išgelbėti savo gyvybę nuo priešų, tai iš čia išplaukia, kad tokioje padėtyje kiekvienas žmogus turi teisę į kiekvieną dalyką, netgi į kito žmogaus kūną. Ir kol išlieka ši prigimtine kiekvieno žmogaus teisė į viską, nė vienas žmogus negali būti saugus (nors būtų labai stiprus, išmintingas) ir užtikrintas, kad išgyvens tą laiką, kuri paprastai gamta leidžia žmogui gyventi. Tad iš čia ir yra proto nurodymas ar bendra taisyklė.

Esminis prigimtinis įstatymas. Kiekvienas žmogus turėtų siekti taikos tol, kol jis turi viltį ją pasiekti; jeigu jis jos negali pasiekti, jam turi būti leista pasinaudoti visomis suteiktančiomis jam pranašumą karo priemonėmis. Pirmoji šios taisyklės dalis – pirmasis ir esminis prigimtinis įstatymas: *ieškoti taikos ir ją palaikyti.* Antroji – išreiškia prigimtinės teisės esmę: *ginti save visomis priemonėmis, kokiomis tik galime.*

Antrasis prigimtinis įstatymas. Iš esminio prigimtinio įstatymo, kuris liepia žmonėms siekti taikos, kyla antrasis įstatymas, kad žmogus turi būti pasirengęs, jeigu kiti yra taip pat pasirengę tiek, kiek jis mano esant būtina taikai ir saugumui, *atsisakyti teisės į visus daiktus ir pasitenkinti, turėdamas tiek laisvės kiti žmonių atžvilgiu, kiek jis leistų kitiems žmonėms jos turėti jo atžvilgiu.* Ir kol kiekvienas žmogus laikosi šios teisės daryti viską, ko jis nori, tol visi žmonės yra karo padėtyje. Tačiau jei kiti žmonės neatsisakys savo teisės kaip jis, tada nėra prasmės ir jam atsisakyti jos, nes tada greičiau jis pats taptų auka (ko joks žmogus nepri valo daryti), o ne parodytų savo taikos troškimą. Tai yra

ir Evangelijos įstatymas: „*Kaip norite, kad jums darytų žmonės, taip ir jūs darykite jiems*“ (Lk 6, 31), ir visų žmonių įstatymas: *Quod tibi fieri non vis, alteri ne feceris*³⁵.

Ką reiškia atsisakyti teisės. Atsisakyti žmogaus teisės į ką nors – tai atsisakyti laisvės trukdyti kitam naudotis jo teise tuo pačiu. Juk tas, kuris atsižada savo teisės ar ją panaikina, neduoda kuriam nors kitam žmogui teisės, kurios šis neturėjo prieš tai, nes nėra nieko, į ką kiekvienas žmogus neturėtų teisės iš prigimties, o vien tik pasitraukia iš jo kelio, kad jis galėtų naudotis savo prigimtinė bei pradine teise jo netrukdomas, tačiau tai nereiškia, kad yra netrukdomas kitų. Taigi nauda, kurią gauna vienas žmogus dėl kito žmogaus nebuvimo, yra tik ta, kad su mažėja kliūčių naudotis savo pirmaprade teise.

Ką reiškia atsižadėti teisės. Kas yra teisės perdavimas. Įsipareigojimas. Pareiga. Neteisingumas. Teisės atsisakoma arba paprasčiausiai jos atsisakant, arba ją perduodant kitam. *Paprasčiausiai ATSIŽADAMA*, kai jos atsisakoma, nesirūpinant, kam tai išeis į naudą; *PERDUODANT* teisės nauda suteikiama kuriam nors kitam asmeniui ar asmenims. Kai žmogus kurio nors būdu atsisakė ar padovanojo savo teisę, yra sakoma, kad jis yra *ĮSIPAREIGOJĘS*, *PRIVALO* netrukdyti tiems, kuriems suteikė ar [kurių labui] atsisakė tokios teisės, ja naudotis, kad jis *privato* ir kad tai yra jo *PAREIGA* savo laisvos valios akto nedaryti niekiniu; toks trukdymas yra *NETEISINGAS* ir *NETEISĖTAS*, nes yra *sine jure*³⁶, prieš tai atsisakius savo teisės ar perdavus ją kitam. Taigi *neteisingumas* ar *neteisingumas* pasaulietiškuose ginčiuose yra šiek tiek panašus į tai, kas scholastų disputuose vadinama *absurdu*. Ir kaip čia yra vadinama absurdu prieštarauti tam, kas buvo teigiama pradžioje, taip pasaulyje neteisingumu ir neteisėtumu yra laikoma savanoriškai sunaikinti tai, ką iš pradžių jis laisva valia darė. Žmogus paprasčiausiai atsisako savo teisės arba ją per-

duoda pareikšdamas arba išreikšdamas koku nors sąmoningu ir pakankamai aiškiu ženklu (ar ženkla), kad jis atsisako ar perduoda, ar atsisakė ir perdavė savo teisę tam, kuris ją gavo. O šie ženklai yra arba vien žodžiai, arba vien veiksmai, arba (kaip būna dažniausiai) ir žodžiai, ir veiksmai. Tai ĮSIPAREIGIJIMAI, kuriais žmonės yra susiaustomi ir įpareigojami; įsipareigojimai, kurių galia atsiranda ne iš jų pačių prigimties (nes nieko nėra lengvesnio žmogui, kaip sulaužyti savo žodį), o iš baimės susilaikyti blogų pasekmių juos sulaužius.

Ne visos teisės yra perduodamos. Kai žmogus perduoda savo teisę arba jos atsisako, jis daro tai arba turėdamas omeny kurią nors teisę, kuri mainais bus jam pačiam perduota, arba dėl kitokio gėrio, kurio jis tikisi už tai. Tai yra laisvos valios aktas, o kiekvieno žmogaus laisvos valios akto tikslas yra koks nors *gėris sau*. Tačiau sunku įsivaizduoti, kad koks nors žmogus kokiais nors žodžiais ar kitais ženklais būtų atsisakęs visų teisių ar jas perdavęs. Pirmiausia žmogus negali atsisakyti savo teisės priešintis tiems, kurie jį puola, kėsindamiesi į jėgą atimti iš jo gyvybę, nes negalima įsivaizduoti, kad jis šitaip siekė sau koki nors gėrio. Tą patį galima pasakyti apie žaizdų, granatinių ir įkalinimo pakentimą tiek dėl to, kad iš tokio kantrumo neišplaukia jokia nauda, kokios galima tikėtis iš kito žmogaus kentėjimo, nes jis sužeistas ar įkalintas, tiek ir dėl to, kad žmogus, matydamas, jog kiti jį puola į jėgą, negali pasakyti, ar jie trokšta jo mirties, ar ne. Ir galiausiai motyvas ir tikslas, dėl kurio atsisakoma teisės ar jį perduodama, yra vien žmogaus asmenybės saugumo užtikrinimas, jo gyvybės išsaugojimas ir užtikrinimas priemonių taip išsaugoti gyvenimą, kad jis netaptų jam nepakeliamas. Todėl jeigu atrodo, kad žmogus žodžiais ar kitais ženklais pats atsisako šio tikslo, kuriam buvo sumanyti šie ženklai, nereikia jo suprasti taip, tarsi jis tai turėjo

omeny ar kad tokia buvo jo valia, o tiesiog kad jis nežinojo, kaip gali būti tokie žodžiai ir veiksmai suprasti.

Kas yra sutartis. Abipusis teisės perdavimas yra tai, ką žmonės vadina SUTARTIMI (contract).

Yra skirtumas tarp teisės į daiktą perdavimo ir perdavimo, arba suteikimo, t. y. įteikimo, paties daikto. Juk daiktas gali būti įteiktas kartu su teisės perdavimu, taip kaip perkant ir parduodant už grynus pinigų arba keičiantis prekėmis ir žmonėmis; jis gali būti įteiktas ir po kurio laiko.

Kas yra susitarimas. Be to, vienas iš sutartį sudariusių jų gali savo ruožtu įteikti daiktą, dėl kurio buvo susitarta, ir leisti kitam įvykdyti savąją sutarties dalį tam tikru nustatytu laiku vėliau, ir šiuo laiku juo pasitikėti, tuomet sutartis iš jo pusės vadinama PAKTU arba SUSITARIMU (contract). Arba abi pusės gali dabar susitarti, kad įvykdys savąją sutartį vėliau; tokiais atvejais, jeigu tas, kurio pasitikima, kad jis įvykdys savąją sutartį atėjus laikui, ją įvykdo, tai vadinama *pažado laikymusi* arba pasitikėjimu, o jei neįvykdo (jei taip padaro savo valia) – *pasitikėjimo sulaužymu*.

Savanoriška dovana. Kai teisės perdavimas nėra abipusis, o viena iš pusių ją perduoda, tikėdamasi taip įgyti draugystę ar kito paslaugą ar jo draugų paslaugas, arba tikėdamasi įgyti labdaringumo ir kilnaširdiškumo reputaciją, arba išlaisvinti savo sielą nuo užuojautos keliamo skausmo, arba tikėdamasi, kad bus už tai atlyginta danguje, – tai ne sutartis, o DOVANA, SAVANORIŠKA DOVANA (free-gift), MALONĖ – šie žodžiai reiškia tą patį dalyką.

Aiškūs sutarties ženklai. Pažadai. Sutarties ženklai būna arba *aiškiai išreikšti*, arba *išprotaijami*. Aiškiai išreikšti – tai suprantamais žodžiais pasakyti; tokie žodžiai yra arba *esamojo*, arba *būtojo* laiko, pavyzdžiui, *aš duodu*, *aš dovanuoju*, *aš daviau*, *aš dovanuoju*, *aš noriu*, *kad tai būtų įsisu*. Arba

sakomi būsimoju laiku, pavyzdžiui: *aš duosiu, aš dovanosiu*, – žodžiai, kalbantys apie ateitį, vadinasi PAŽADU.

Išprotaujami sutarties ženklai, padarant išvadą. Išprotaujami ženklai kartais yra tai, kas išplaukia iš žodžių; kartais – tyla, kartais – nuoseklūs veiksmai, kartais – susilaikymas nuo veiksmo; apskritai kokios nors sutarties ženklas, išprotaujamas darant išvadą, yra viskas, kas pakankamai parodo susitariančiojo valią.

Savanoriška dovana žodžiais, susijusiais su dabartimi ar praeitimi. Vieni žodžiai, jeigu jie skirti ateičiai ir yra vien pažadas, dar nepakankamas savanoriško dovanojimo ženklas, todėl nėra privalomi ir ipareigojantys, nes jeigu jie tariami būsimoju laiku, pavyzdžiui, *rytoj duosiu*, tai jau yra požymis, kad aš dar nedaviau, vadinasi, mano teisė dar neperduota, ji bus mano, kol ją perduosiu kokiu nors kitu veiksmu. Tačiau jeigu žodžiai tariami esamoju ar būtuju laiku, pavyzdžiui, *aš daviau, arba duodu, kad būtų įteikta rytoj*, tuomet mano rytojaus teisė yra atiduota šiandien, ir čia užtenka vien žodžių, nors ir nebūtų jokių kitų mano valios pareiškimų. Tarp šių žodžių reikšmių yra didžiulis skirtumas: *volo hoc tuum esse cras* ir *cras dabo*, t. y. tarp: *aš noriu, kad tai būtų tavo rytoj*, ir *aš tai duosiu tau rytoj*. Žodžiai *aš noriu* pirmajame pasakyme reiškia dabartinį valios aktą, o antrajame – ateities valios akto pažadą; todėl pirmieji žodžiai apie dabartį perduoda ateities teisę, o antrieji, kalbėdami apie ateitį, neperduoda nieko. Jeigu, be žodžių, dar yra kitų valios ženklų, reiškančių teisės perdavimą, tada, nors pati dovana ir būtų duodama laisva valia, vis dėlto galima suprasti, kad teisė perduodama ir žodžiais, susijusiais su ateitimi; pavyzdžiui, jeigu žmogus siūlo prizą tam, kuris lenktynėse pirmasis pasieks finišą, dovana yra savanoriška; ir nors žodžiai tariami būsimoju laiku, tačiau teisė jais jau

perduodama, nes jeigu jis nenorėtų, kad jo žodžiai būtų taip suprasti, neturėtų ir liepti jiems bėgti.

Sutarties ženklai yra žodžiai, skirti tiek praeičiai ir dabarčiai, tiek ir ateičiai. Sutartyse teisė pereina ne tik tais atvejais, kai žodžiai tariami esamoju ar būtuju laiku, o ir tada, kai jie tariami būsimoju laiku, nes visos sutartys yra tarpusavio perdavimas arba pasikeitimas teisėmis, todėl tas, kuris tik žada, nes jis jau gavo naudą, už kurią jis žadėjo, turi būti suprstas taip, jog jis norėjo, kad jo teisė pereitų; jeigu jis būtų nepatenkintas, kad jo žodžiai buvo taip suprasti, kitas nebūtų pirmasis įvykdęs savosios dalies. Dėl šios priežasties perkant, parduodant ir kituose sutarties veiksmuose pažadas yra tolygus susitarimui, todėl ir privalomas.

Kas yra nuopelnas. Apie tą, kuris pirmasis sutarties atveju įvykdė savo išpareigojimą, yra sakoma, kad jis *nusipelno* to, ką turi gauti iš antrojo, jam įvykdžius savo išpareigojimą, ir tai jam *priklauso kaip užtarnauta*. Taip pat ir tada, kai prizas siūlomas daugeliui, jis turi būti įteiktas tik tam, kuris nugalės, arba pinigai yra sviedžiami daugeliui, kad jais džiaugtųsi tie, kurie juos sugaus; nors tai ir yra savanoriška dovana, tačiau nugalėti arba pagauti – tai *nusipelnyti* ir turėti kaip UŽTARNAUTA. Kadangi teisė yra perduodama siūlant prizą ir sviedžiant pinigus, kam atiteks ši teisė, nulėms tik varžybų baigtis. Tačiau tarp šių dviejų nuopelnų rūšių yra toks skirtumas, kad sutartyje aš nusipelnau savo paties galios ir kitos sutarties pusės poreikių dėka, o savanoriškos dovanos atveju man suteikta galimybė nusipelnyti tik davėjo gerumą. Sutartyje aš nusipelnau kontraktanto veiksmu, kad jis atsisakytu savo teisės; dovanos atveju aš nusipelnau ne to, kad davėjas atsisakytų savo teisės, o to, kad ji taptų labiau mano nei kitų, kai jie jos jau atsisakė. Ir tai, man regis, nori pasakyti scholastai, skirdami *meritum congrui* nuo *meri-*

*tum condigni*³⁷. Juk Visagalis Dievas pažadėjo tiems žmonėms (apakintiems kūniškų geidulių), kurie gali eiti per šį pasaulį, vadovaudamiesi jo taisyklėmis ir neperžengdami jo nustatytų ribų; tad scholastai sako, kad tas, kuris taip eina, nusipelnys rojų *ex congruo*. Kadangi nė vienas žmogus negali reikalauti teisės į jį vien tik savo teisingumu ar kokia kita savo galia, o tik laisva Dievo malone, scholastai sako, kad nė vienas žmogus negali užsitarnauti rojaus *ex condigno*. Tokia, sakau, mano manymu, yra šio skyrimo reikšmė; kadangi disputuotojai sutaria dėl savo dirbtinių terminų reikšmės tik tol, kol jiems tai naudinga, tai aš nieko netvirtinsiu apie jų suteikiamą reikšmę; pasakyčiau tik tiek: kai dovana yra duodama neapibrėžtai, kaip prizas, kurį reikia laimėti varžybose, tai tas, kuris laimi, jo nusipelno ir gali reikalauti prizą, kaip jam priklausančio.

Kada tarpusavio pasitikėjimu grindžiami susitarimai yra negaliojantys. Jeigu yra susitarimas, kurio nė viena iš susitariančiųjų pusių neįvykdo dabar ir tuoj pat, tačiau viena kita pasitiki, tai tam tikromis sąlygomis (tokios sąlygos yra kiekvieno žmogaus karo su kiekvienu kitu žmogumi padėtis) iškilus bent kiek pagrįstam įtarimui, jis yra beprasmis. Tačiau jeigu yra bendra valdžia, paskirta valdyti abi puses ir turinti teisę bei pakankamą galią, kad priverstų jas vykdyti susitarimą, jis nėra tuščias. Juk tas, kuris įvykdė pirmas, nėra užtikrintas, kad kitas jį įvykdys po to, nes žodžių saitai yra pernelyg silpni, kad pažabotų žmonių ambicijas, šykštumą, pyktį ir kitus jausmus bei aistras, jeigu nesibijoma kokios nors prievartą galinčios taikyti valdžios, kuri natūraliomis sąlygomis, kai visi žmonės yra lygūs ir patys yra teisėjai, sprendžiantys, kiek pagrįstos yra jų baimės, negali būti išvaidzuojama. Todėl tas, kuris pirmas įvykdo susitarimą, išduoda save savo priešui, – tai prieštarauja teisei (kurios jis niekada negali atsisakyti) ginti savo gyvybę ir gyvenimo priemones.

Tačiau pilietinės būklės atveju, kai yra valdžia, galinti priversti tuos, kurie kitaip laužytų savo žodį, tokia baimė nebeapgrišta, todėl tas, kuris pagal susitarimą pirmas turi įvykdyti savo įsipareigojimus, privalo tai padaryti.

Baimės, darančios tokį susitarimą negaliojantį, priežastis visuomet turi būti kas nors, kas atsiranda jau po to, kai įvyko susitarimas, pavyzdžiui, koks nors naujas faktas arba kitas valios nevykdyti ženklas, kitaip susitarimas negali pasidaryti beprasmis, nes tai, kas netrukdyt žmogui žadėti, negali būti pripažinta kliūtimi pažadui vykdyti.

Teisė į tikslą apima teisę į priemones. Tas, kuris perduoda kurią nors teisę, perduoda ir priemones, kiek tai nuo jo priklauso, ja naudotis. Kaip ir tas, kuris perduoda žemę, turi būti suprastas taip, kad perleidžia ir žolę, ir viską, kas joje auga. Tas, kuris perduoda malūną, negali pasukti į šalį jį varančios srovės. Ir tie, kurie suteikia žmogui aukščiausiosios valdžios teisę, turi būti suprasti, kaip suteikiantys jam teisę rinkti pinigus kareiviams išlaikyti ir skirti teisėjus teisengumui vykdyti.

Negali būti susitarimo su gyvuliais. Neįmanoma sudaryti susitarimo su gyvuliais, nes, nesuprasdami mūsų kalbos, jie nesupranta ir neprima jokio teisės perdavimo ir negali perduoti jokios teisės kitam; nesant tarpusavio priėmimo, nėra ir susitarimo.

Negali būti susitarimo su Dievu be ypatingo apreiškimo. Sudaryti susitarimą su Dievu tegalima vien tarpininkaujant tokiems [žmonėms], su kuriais Dievas kalbasi arba per antgamtinį apreiškimą, arba per savo vietininkus, kurie valdo jo vadovaujami ir jo vardu; kitaip mes nežinotume, ar mūsų susitarimus Dievas priima, ar ne. Todėl ir tie, kurie iškilmingai pažada ką nors, kas prieštarauja kuriam nors prigimtiniam įstatymui, žada veltui, nes vykdyti tokį pažadą būtų neteisinga. Jeigu tai yra dalykas,

diktuojamas prigimtinio įstatymo, tuomet juos įpareigoja ne pažadas, o tas įstatymas.

Susitarimai gali būti tik dėl to, kas yra galima ir būtina. Susitarimo dalykas arba objektas visada yra kas nors, kas yra svarstyta (nes susitarimas yra valios aktas, t. y. svarstymo aktas ir paskutinis svarstymo aktas), todėl visada [susitarimo dalykas] suprantamas kaip tai, kas bus atėity ir kas nusprendžiama, jog tas, kuris tariasi, galės tai įvykdyti.

Todėl žadėti tai, kas akivaizdžiai yra neįmanoma, nėra susitarimas. Tačiau jeigu tik vėliau paaiškėja, kad yra neįmanoma tai, kas anksčiau buvo laikoma įmanoma, susitarimas galioja ir įpareigoja (nors ir ne įvykdyti patį susitarimą), atlyginti piniginę jo vertę, arba jeigu tai irgi neįmanoma, nuoširdžiai stengtis išpildyti tiek, kiek tik yra įmanoma, nes nieko daugiau joks žmogus negali būti įpareigotas.

Kaip susitarimai tampa negaliojančiais. Nuo susitarimų žmonės yra atleidžiami dviem atvejais: kai jie įvykdomi arba jiems leidžiama jų nevykdyti, nes įvykdytas susitarimas yra natūrali išpareigojimo pabaiga, o atleidimas yra laisvės sugražinimas, t. y. perdavimas atgal tos teisės, kuri buvo išpareigojimas.

Susitarimai, sudaryti iš baimės, yra galiojantys. Susitarimai, sudaryti iš baimės natūraliomis sąlygomis, yra privalomi. Pavyzdžiui, jeigu aš susitariu su priešu sumokėti jam išpirką arba kuo nors pasitarnauti už savo gyvybę, tai esu susaistytas šio susitarimo. Kadangi tai yra sutartis, kur vienas gauna gyvenimo naudą, o kitas už tai mainais turi gauti pinigų ar patarnavimą, ir kur joks kitas įstatymas (kaip būna natūralios būklės sąlygomis) nedraudžia jo įvykdyti, susitarimas galioja. Todėl karo belaisviai, kuriais buvo patikėta, kad jie sumokės išpirką, privalo ją sumokėti. Ir jeigu silpnesnis kunigaikštis suda-

ro nenaudingą taiką su stipresniu iš baimės, jis privalo jos laikytis, jeigu tik (kaip buvo sakyta anksčiau) neiškils kokia nors nauja ir pagrįsta priežastis bijoti, kad karas bus atnaujintas. Ir netgi valstybėje, jeigu esu priverstas jėga, kad išgelbėčiau savo gyvybę, išsipirkti iš vagies, žadėdamas jam pinigų, privalau jam sumokėti, kol pilietinis įstatymas manęs neatleidžia nuo šio išpareigojimo. Tai, ką aš galiu teisėtai padaryti be išpareigojimo, tą patį aš galiu teisėtai padaryti iš baimės, o to, dėl ko aš teisėtai susitariu, negaliu teisėtai neįvykdyti.

Ankstesnis susitarimas su vienu daro negaliojančią vėlesnę susitarimą su kitu. Ankstesnis susitarimas daro negaliojančią vėlesnę, nes žmogus, perleidęs savo teisę vienam žmogui šiandien, nebegali jos perleisti rytoj kitam; todėl vėlesnis pažadas nesuteikia jokios teisės ir yra negaliojantis.

Žmogaus susitarimas neginti savęs yra negaliojantis. Susitarimas nesiginti nuo jėgos jėga visada yra negaliojantis, nes (kaip parodžiau anksčiau) joks žmogus negali atsakyti savo teisės gelbėtis nuo mirties, žaizdų ir įkalinimo (šių dalykų vengimas yra vienintelis visokios teisės atsiskyrimo tikslas), todėl pažadas nesipriešinti jėgai ir prievartai jokiu susitarimu neanuliuoja teisės ir nėra privalomas. Nors žmogus ir gali sudaryti tokį susitarimą: *jeigu aš nepadarysiu to ar ano, užmušk mane*, jis negali sudaryti tokio susitarimo: *jeigu aš nepadarysiu to ar ano, aš nesipriešinsiu tau, kai ateisi manęs užmušti*. Juk žmogus iš prigimties taip sutvarkytas, kad renkasi mažesnę blogį, kuris gimus atveju yra mirties pavojus priešintis, o ne didesnę, kuris yra tikra ir dabar įvyksianti mirtis nesipriešinant. Kad tai visi žmonės laiko akivaizdžiai teisinga, matyti iš to, kad jie veda nusikaltėlius į egzekucijos vietą ir į kalėjimą, saugomus ginkluotų vyrų, nors tie nusikaltėliai ir sutinka su įstatymu, kuriuo remiantis jie buvo nubauti.

Joks žmogus neprivalo apkaltinti pats savęs. Negalioja ir susitarimas apkaltinti save, neįsitikinęs, kad būsi išteisintas. Kadangi natūraliomis sąlygomis, kai kiekvienas žmogus yra teisėjas, negali būti jokių apkaltinimų, o pietinėje visuomenėje po apkaltinimo eina bausmė; jai esant prievarta, žmogus neprivalo jai nesipriešinti. Tas pat tinka ir apkaltinimui tų, kurių pasmerkimu žmogus patenka į skurdą ir vargus, kaip ir tėvo, žmonos arba geradario apkaltinimas, nes tokio kaltintojo parodymai, jeigu jie duodami ne savanoriškai, yra laikomi šališkais dėl savo prigimties, todėl negali būti laikomi teisingais; ten, kur nepasitikima žmogaus liudijimais, jis neprivalo jų duoti. Taip pat ir kaltinimai, išgauti kankinant, neturi būti laikomi teisingais parodymais. Kadangi kankinimas gali būti naudojamas kaip priemonė susidaryti nuomonei bei spėjimams ir skatinti tolesnį tyrimą ir tiesos ieškojimą, tai, ką šiuo atveju prisipažįsta kankinamasis, dažniausiai jis daro tik norėdamas palengvinti savo kancias ar atsikvėpti, o ne informuoti savo kankintojus, todėl šiais prisipažinimais neturi būti pasitikima kaip pakankamais liudijimais ir parodymais; ar žmogus gelbstisi nuo kancių teisingais ar klaidingais parodymais, jis tai daro remdamasis teise išsaugoti savo gyvybę.

Priesaikos tikslas. Žodžių galia (kaip jau anksčiau minėjau) yra pernelyg silpna, kad priverstų žmones laikytis savo susitarimų, bet žmogaus prigimtyje yra dvi galimos priemonės jai sustiprinti. Tai žodžio sulaužymo pasekmių baimė arba šlovė ir garbė pasirodyti, kad jam nereikia jo sulaužyti. Ši antroji yra pernelyg retai matomas kilnumas, kad jo galima būtų tikėtis, ypač iš tų, kurie siekia turto, valdžios ir juslinių malonumų, o tokia yra žmonijos didžioji dauguma. Jausmas, kuriuo galima pasikliauti ir kurio galima tikėtis, yra baimė, o ją sukelti du patys bendriausi dalykai: vienas – tai nematomų dvasių

galia, antras – tai galia tų žmonių, kuriam jie, nevykdydami susitarimo, padarys žalą. Nors pirmųjų galia yra didesnė, tačiau antrųjų baimė yra dažniausiai didesnė už pirmųjų. Pirmojo dalyko baimė glūdi kiekviename žmoguje; tai jo paties religija, kuri yra žmogaus prigimtyje iki atsirandant pilietinei visuomenei. Antroji nėra tokia, kad priverstų žmones laikytis savo pažadų, nes natūraliomis sąlygomis jėgos nelygumas išryškėja tik kovos metu. Tačiau, prieš atsirandant pilietinei visuomenei ar jos egzistavimą nutraukus karui, niekas kitas negali sustiprinti jau sudaryto taikos susitarimo, iškilus godumo, garbės troškimo, geidulių ar kitų stiprių aistrų pagundoms, išskyrus tik baimę šios nematomos jėgos, kurią kiekvienas garbina kaip Dievą ir kurios bijosi kaip keršytojo už savo išdavystę. Todėl visa, ką gali padaryti du žmonės, nepavaldūs pilietinei valdžiai, – tai priversti vienas kitą prisiekti tuo dievu, kurio jie bijosi.

Priesaikos forma. Ši PRIESAIKA arba *dievagojimasis* yra *prie pažado pridėdama kalbos forma, kuria žadantysis pažymi, kad atsižada savo Dievo gailėstingumo arba šaukiasi jo, kad šis jam atkeršytų, jeigu jis neįvykdys savojo pažado.* Tokia buvo pagonių forma: *tegu mane sunaikina Jupiteris taip, kaip aš sunaikinu šį gyvulį.* Tokia ir mūsų forma: *aš padarysiu tai ir tai, tepadeda man Dievas.* Ir ši priesaika duodama vykstant apeigoms ir ceremonijoms, kurias kiekvienas iš susitariančiųjų praktikuoja savo religijoje, kad tikėjimo priesaikos sulaužymo baimė būtų dar didesnė.

Prisiekti galima vien Dievu. Iš to aišku, kad priesaika, duota kita forma ar vykstant kitokioms apeigoms nei to žmogaus, kuris prisiekia, yra beprasme. Taip pat negalima prisiekti jokių kitų daiktų, kurio prisiekiantysis nelaiško Dievu. Nors kartais žmonės ir prisiekinėdavo savo kataliais iš baimės ar jiems pataikaudami, tačiau jie tuo norėdavo parodyti, kad suteikia jiems dievišką šlovę. Sa-

vaine aišku, kad prisiekinėjimas be reikalo Dievu, yra tik jo vardo profanacija ir išniekinimas, o prisiekinėjimas kitais dalykais, kaip žmonės daro šnekamojoje kalboje, yra ne priesaika, o niekam tikęs įprotys, priijęs dėl pernelyg didelio kalbos aistringumo.

Priesaika nieko neprideda prie išpareigojimo. Aišku ir tai, kad priesaika nieko neprideda prie išpareigojimo. Kadangi susitarimas, jeigu jis yra teisėtas, ipareigoja Dievo akivaizdoje ir be priesaikos kaip ir su priesaika; jeigu susitarimas yra neteisėtas, jis neipareigoja, nors ir būtų sutvirtintas priesaika.

Penkioliktas skyrius

APIE KITUS PRIGIMTINIUS ĮSTATYMUS

Trečiasis prigimtinis įstatymas: teisengumas. Iš prigimtinio įstatymo, kuriuo esame ipareigoti perduoti kitam tokias teises, kurių laikantis sunku įgyvendinti taiką tarp žmonių, išplaukia trečiasis įstatymas, kad žmonės turi vykdyti jų susitarimus: be šito susitarimai yra beprasmišiai ir tėra vien tušti žodžiai; kadangi išlieka visų žmonių teisė į viską, mes ir toliau esame karo padėtyje.

Kas yra teisengumas ir neteisengumas. Šis prigimtinis įstatymas yra TEISINGUMO šaltinis ir pradas, nes ten, kur nebuvo jokio išankstinio susitarimo, ten jokia teisė nebuvo perduota ir kiekvienas žmogus turi teisę į viską, vadinasi, joks veiksmas negali būti neteisingas. Tačiau kai jau yra susitarimas, tuomet jį sulaužyti yra neteisinga. Ir NETEISINGUMAS yra ne kas kita, o susitarimo neįvykdymas. Visą, kas nėra neteisinga, yra teisinga.

Teisengumas ir nuosavybė prasideda ikūrus valstybę. Kadangi tarpusavio pasitikėjimo susitarimai, kur baiminamasi, kad kuri nors iš šalių neįvykdys susitarimo (kaip buvo pasakyta ankstesniame skyriuje), yra negaliojantys,

ir nors teisengumo šaltinis yra sudarytieji susitarimai, tačiau neteisengumo čia nėra tol, kol nebus pašalinta tokios baimės priežastis; to negalima padaryti, kol žmonės yra prigimtineje karo padėtyje. Todėl, prieš atsirandant teisingo ir neteisingo vardams, turi būti kokia nors prievartą vykdanči valdžia, kuri vienodai ir lygiai priverstų žmones vykdyti savo susitarimus, grasindama bausme, didesne už naudą, kurios jie tikisi sulaužydami savo susitarimą, ir kuri patvirtintų tą nuosavybę, kurią žmonės įgyja tarpusavio sutartimi, mainais už visuotinę teisę, kurios jie atsisako; tokios valdžios nėra, kol nėra valstybės. Lygiai to paties gali būti prieita iš iprastinio scholastų teisengumo apibrėžimo, nes jie sako, kad *teisengumas yra pastovi valia duoti kiekvienam žmogui tai, kas yra jo nuosava*. Todėl ten, kur nėra nieko *nuosava*, t. y. nėra nuosavybės, nėra ir neteisengumo; ir ten, kur nėra ikurtos prievartą taikančios valdžios, t. y., kur nėra valstybės, ten nėra ir nuosavybės; nes ten visi žmonės turi teisę į visus daiktus. Todėl ten, kur nėra valstybės, ten nėra nieko neteisingo. Taigi teisengumo prigimtis yra galiojančių susitarimų laikymasis; tačiau susitarimų galiojimas prasideda tik ikūrus pilietinę valdžią, pakankamai galingą, kad priverstų žmones jų laikytis, nuo tada prasideda ir nuosavybė.

Teisengumas neprieštarauja protui. Kvailys sakė savo širdy, kad nėra tokio dalyko kaip teisengumas, o kartais tai sakydavo ir garsiai, rimtai įrodinėdamas, kad, turint omeny, jog kiekvieno žmogaus savęs išsaugojimas ir jo pasitenkinimas yra paliktas jo paties rūpesčiui, tad negali būti jokio pagrindo, kodėl kiekvienas žmogus turėtų nedaryti to, kas, jo supratimu, padeda išsaugoti save ir patitenkinti, todėl ir sudaryti sandorius ar jų nesudaryti, laikytis ar nesilaikyti susitarimų neprieštarauja protui, jei padeda to žmogaus gerovei. Kvailys, taip sakydamas, ne-

neigia, kad egzistuoja susitarimai ir kad kartais jie sulaužomi, o kartais jų laikomasi, ir kad toks jų sulaužymas gali būti vadinamas neteisingumu, o jų laikymasis – teisingumu; tačiau jis klausia, ar neteisingumas, pašalinus Dievo baimę (nes tas pats kvailys pasakė sau širdy, kad Dievo nėra), kartais negali būti suderinamas su protu, kuris kiekvieną žmogų skatina siekti savo paties gėrio; ypač tada, kai jis padeda gauti tokią naudą, kuri žmogui suteiktų tam tikrą padėtį, kad jis galėtų nekreipti dėmesio ne tik į kitų žmonių nepritarimą, užgaules ir plūdimumus, bet ir į kitų žmonių galią? Dievo karalystė įgyjama prievarta; o kas, jeigu ji būtų įgyta neteisinga prievarta? Argi prieštarautų protui taip ją įgyti, jeigu būtų neįmanomas dalykas, kad šitaip kaip nors sau pakenktum? Ir jeigu tai neprieštarauja protui, tai neprieštarauja ir teisingumui, nes kitaip teisingumas negalėtų būti laikomas gėriu. Tokio kaip šis samprotavimo dėka sėkmę patyręs nedorumas įgijo dorybės vardą; ir tie, kurie kituose dalykuose laikė tikėjimo sulaužymą neleistinu, leido jį čia, kai kalbama apie Karalystės įgyjimą. Ir pagonys, kurie tikėjo, kad Saturną nuo sosto nuvertė jo sūnus Jupiteris, vis dėlto tikėjo, kad tas pats Jupiteris buvo keršytojas už neteisingumą. Tai panašu į vieną įstatymą, kurį pateikia Coke'as³⁸ *Littletono komentariuose*, kur jis sako, kad teisėtam karūnos įpėdiniui, jeigu jis ir bus apkaltintas išdavyste, vis dėlto turi atitekti karūna, ir *eo instante*³⁹ apkaltinimas tampa negaliojantis. Iš šių pavyzdžių žmogus bus labai linkęs padaryti išvadą, kad ir tada, kai neabejotinas karalystės paveldėtojas nužudys jos valdytoją, nors ir savo tėvą, jūs galite tai vadinti neteisingumu ar kokiū tik norite vardu, tačiau tai niekada negali prieštarauti protui, matant, kad visi žmonės savo laisvais veiksmais yra linkę siekti naudos sau patiems, ir patys protingiausi yra tie veiksmi,

kurie labiausiai tarnauja jų tikslams. Šis išoriškai atrodytų įtikinamas samprotavimas vis dėlto yra klaidingas.

Kadangi čia kalbama ne apie abipusius pažadus ten, kur nėra tikrumo, kad kuri nors šalis juos įvykdys, pavyzdžiui, ten, kur dar nėra pilietinės valdžios, iškilusios virš abiejų pasižadancių šalių, nes tokie pažadai nėra susitarimai. Tačiau čia klausiama apie tokius atvejus, kai viena iš šalių jau įvykdė pažadą arba kai yra valdžia, galinti priversti pažadus tesėti, ten ir kyla klausimas, ar prieštarauja protui kito naudai įvykdyti pažadą ar ne. Ir aš sakau, kad tai neprieštarauja protui. Kad taptų aišku, mes turime atsižvelgti į tai, kad, pirma, kai žmogus daro ką nors, kas, turint omeny kiekvieną galimą numatyti ir tikėtis dalyką, gali jį vienaip ar kitaip sunaikinti, pavyzdžiui, koks nors atsitiktinumas, kurio jis negalėjo numatyti, gali tai pakreipti jo paties naudai, todėl tokie atsitikimai nepadaro šio žmogaus veiksmo protingo ar išmintingo. Antra, kad karo padėtyje, kai nėra bendros valdžios, galinčios visus žmones laikyti baimėje, kiekvienas žmogus yra kiekvieno priešas, nė vienas žmogus negali tikėtis vien savo jėgomis ar protu apsiginti nuo pražūties, nepadedamas sąjungininku, ir kiekvienas laukia iš sąjungos tokio paties apgyvimo kaip ir kiekvienas kitas; todėl ir tas, kuris pareiškia, kad laiko protingą apgauti tuos, kurie jam padeda, negali protingai tikėtis jokių kitų saugumo priemonių, išskyrus tas, kurias jam gali suteikti jo paties vieno jėgos. Todėl ir tas, kuris sulaužo savo susitarimą ir, vadinas, tuo pareiškia, kad jis mano, jog jis gali taip elgtis pagrįstai ir protingai, gali būti priimtas į kokią nors visuomenę, susivienijusią taikai ir gynybai, vien per klaidą tu, kurie jį priima; kai jis į ją yra priimtas, negali joje būti laikomas, nebent jį priėmusieji nemato jų padarytos klaidos pavojaus. Tačiau šių klaidų žmogus negali protingai tikėtis ir apskaičiuoti, kaip savo saugu-

mo priemonių, todėl jis, jeigu nebus priimtas į visuomenę ar bus iš jos išvartytas, žus; jeigu jis gyvena visuomenėje, tai tik per kitų žmonių klaidas, kurių jis negalėjo nei numatyti, nei jomis kliautis; vadinasi, jis taip elgsi prieštaraudamas protui ir išlikimo pagrindui; taigi ir visi žmonės, kurie neprisideda prie jo pražūties, pakencčia jį vien iš nežinojimo, kas yra gera jiems patiems.

O tikėtis, kad amžiną laimę danguje galima užsitikrinti bet kuriuo būdu, yra tiesiog lengvabūdiška, nes čia yra tik vienas galimas kelias – nelaužyti ir laikytis susitarimų.

Kalbant apie aukščiausiosios valdžios įgijimą maištu, akivaizdu, kad toks bandymas yra priešingas protui, nes negalima protingai to tikėtis, nors ir pavyktų jį taip įgyti, greičiau reikia laukti priešingos baigties; ir dar dėl to, kad, jį taip iškovojus, ir kiti yra mokomi ją įgyti panašiais būdais. Todėl ir teisingumas, t.y. susitarimų laikymasis, yra proto taisyklė, kuri draudžia mums daryti ką nors, kas būtų kenksminga mūsų gyvenimui, taigi ir prigimtiniam įstatymams.

Kai kurie eina toliau, sakydami, kad prigimtinis įstatymas yra ne šios taisyklės, kurios padeda išsaugoti žmogaus gyvenimą žemėje, o tos, kurios padeda pasiekti amžinąją laimę po mirties, o tai, jų manymu, gali padėti ir susitarimų laužymas, kuris tokiu atveju yra teisingas ir protingas (taip mano tie, kurie laiko nuopelnu žudymą, nuverčiant aukščiausiąją valdžią, jų pačių išrinktą). Kadangi nėra jokio prigimtino žinojimo apie žmogaus gyvenimą po mirties, dar mažiau žinant apie tai, kaip jam tada bus atlyginta už pasitikejimo sulaužymą, turint vien tikėjimą, besiremiantį kitų žmonių sakymu, kad jie tai žino antgamtiškai arba kad jie pažįsta pažinojusius tuos, kurie pažinojo dar kitus, kurie tai žinojo antgamtiškai, tai ir susitarimo sulaužymo negalima vadinti proto ar prigimties nurodymu.

Susitarimas nėra negaliojantis dėl asmens, su kuriuo jis yra sudarytas, ydų. Tie, kurie sutinka, kad prigimtinis įstatymas yra žodžio laikymasis, vis dėlto daro išimtį kai kurių asmenų atžvilgiui, pavyzdžiui, eretikų ir tokių, kurie nevykdo savo susitarimų su kitais. Tačiau ir šitai yra priešinga protui, nes jeigu kurio nors žmogaus kaltės pakanka, kad susitarimas taptų negaliojančiu, tai to paties pagrįstai ir protingai turėtų pakakti, kad mes su juo nesudarytume sutarties.

Žmonių teisingumas ir veiksmų teisingumas. Pavadinimai „teisingas“ ir „neteisingas“, kai jie taikomi žmonėms, reiškia viena, o kai jie taikomi veiksams ir poelgiams – kita. Kai jie yra taikomi žmonėms, reiškia elgsenos atitikimą ar neatitikimą protui. Tačiau kai jie yra taikomi poelgiams, reiškia ne elgsenos ar gyvenimo būdo, o atskirų poelgių atitikimą ar neatitikimą protui. Todėl teisingas žmogus yra tas, kuris iš visų jėgų stengiasi, kad visi jo poelgiai būtų teisingi, o neteisingas žmogus yra tas, kuris to nepaiso. Tokie žmonės mūsų kalboje dažniausiai vadinami dorais ir nedorais, o ne teisingais ir neteisingais, nors jų reikšmė yra ta pati. Todėl doras žmogus nepraranda dorą žmogaus vardo dėl vieno ar keleto neteisingų poelgių, sukeltų netikėtos aistros ar neteisingo dalykų ar asmenų supratimo; taip pat ir nedoras žmogus nenustoja buvęs toks dėl tokių poelgių, kuriuos jis padaro ar nuo jų susilaiko iš baimės, nes jo valią nulemia ne teisingumas, o neabejotina nauda to, ką jis turi padaryti. Teisingumo atspalvį žmogaus poelgiams suteikia tam tikras kilnumas arba galantiška, narsi, bet retai pasitaikanti drąsa; šiomis savybėmis pasižymintis žmogus nenori tokios žemiškos gerovės, kurią jam suteiktų apgavystės ar pažadų nesilaikymas. Šis teisingas elgsėys ir turimas omeny, kai teisingumas vadinamas dorybe, o neteisingumas – yda.

Komutatyvus ir distributyvus teisingumas. Veiksmų teisingumą autoriai skirsto į *komutatyvų* ir *distributyvų*; pirmąjį, pasak jų, išreiškia aritmetinė, antrąjį – geometrinė proporcija. Todėl komutatyvus teisingumas, pasak jų, yra lygi vertė daiktų, dėl kurių sudaroma sutartis, o distributyvus – lygus naudos paskirstymas vienodai nusiėmusiems žmonėms. Tarsi būtų neteisinga parduoti brangiau nei pirkome ar duoti žmogui daugiau negu jis to nusipelno. Visų daiktų, dėl kurių sudaromos sutartys, vertė yra matuojama sutartį sudarančių norų; todėl ir teisinga vertė yra ta kaina, kurią jie sutiko duoti. Už nuopelnus (išskyrus tuos, kuriuos nustato sutartis, kai viena ją įvykdžiusi šalis nusipelno, kad ją įvykdytų kita šalis, ir priklauso komutatyviam, o ne distributyviam teisingumui) nemokama pagal teisingumą, o atlyginama vien iš malonės. Todėl ir šis išskyrimas ta prasme, kuria dažniausiai aiškinamas, yra neteisingas. Tiesą sakant, komutatyvus teisingumas yra kontraktanto teisingumas, t. y. sutarties įvykdymas perkant ir parduodant, išinuomuojant ir išnuomojant, skolinant ir skolinantis, keičiant, mainaujant ir atliekant kitus sutarties aktus.

Distributyvus teisingumas yra arbitro teisingumas, t. y. apibrėžimo, kas yra teisinga, veiksmas. Ten, kur arbitras (turėdamas pasitikėjimą tų, kurie jį padarė arbitru) pateisina jam suteiktą pasitikėjimą, sakoma, kad kiekvienam jis duoda tai, kas priklauso, ir tai iš tiesų yra teisingas paskirstymas ir gali būti pavadintas (nors ir netiksliai) distributyviu teisingumu, o tiksliau – teisingumu, nešališkumu (equity), kuris taip pat yra prigimtinis įstatymas, kaip bus parodyta atitinkamoje vietoje.

Ketvirtasis prigimtinis įstatymas – dėkingumas. Kaip teisingumas priklauso nuo ankstesnio susitarimo, taip DĖKINGUMAS priklauso nuo ankstesnės malonės, t. y. ankstesnės laisvai duodamos dovanos, ir yra ketvirtasis pri-

Tačiau dėl teisingų poelgių žmonės vadinami ne teisingaisiais, o *nekaltaisiais*; dėl neteisingų poelgių (kurie dar vadinami teisės pažeidimu) jie vadinami *kaltaisiais*.

Elgsenos teisingumas ir poelgių teisingumas. Be to, neteisinga elgsena yra dispozicija arba polinkis elgtis neteisėtai, ir yra neteisinga, dar prieš tapdama veiksmu, ir tokia yra netgi tada, kai nėra jokio konkretaus nusikrausito asmens. Tačiau neteisingas (kitaip sakant, neteisėtas) poelgis reiškia tai, kad yra koks nors konkretus asmuo, su kuriuo pasielgta neteisėtai, būtent tas, su kuriuo buvo sudarytas susitarimas. Todėl dažnai būna taip, kad neteisėtybę patiria vienas asmuo, o žala atsisuka kitam. Pavyzdžiui, jei šeimininkas liepia savo tarnui, kad šis duotų pinigų kokiam nors svetimam žmogui, ir jeigu tarnas šito nepadarė, tai pažeidžiama šeimininko teisė, nes tarnas anksčiau sudarė susitarimą būti jam paklusnus, o žalą padarė svetimam žmogui, kuriam jis neturėjo jokių įsipareigojimų, todėl negalėjo pažeisti jo teisių. Taip ir valstybėse privatus asmenys gali atleisti vienas kitam savo skolas, bet negali atleisti apipiešimų ir kitokio prievartavimo, padariusio jiems žalą; nes skolos nesumokėjimas yra *jų* pačių teisės pažeidimas, o plėšimas ir prievarta – tai jau valstybės asmens teisių pažeidimas.

Viskas, kas padaryta žmogui jo paties sutikimu, negali būti teisės pažeidimas. Kad ir kas būtų padaryta žmogui, jei tai atitinka jo paties valią, kurią jis pareiškė darytojui, nėra jo teisės pažeidimas. Juk jeigu tas, kuris tai daro, neatsisakė savo pradinės teisės daryti tai, ko anas nori, kokiu nors ankstesniu susitarimu, čia nėra jokio susitarimo sulaužymo, taigi ir nebuvo jam padaryta nieko neteisėto. Jeigu darytojas buvo kokiu nors susitarimu atsisakęs tos savo teisės, o anas aiškiai pareiškė savo norą, kad tai būtų padaryta, atleidžia darantįjį nuo to susitarimo, taigi ir vėl anam nebuvo padaryta nieko neteisėto.

gimtinis įstatymas, kuris gali būti taip suformuluotas: *žmogus, kuris patyrė geradariystę iš kito grynios malonės, turi stengtis, kad tas, kuris jam daro gerą darbą, neturėtų pagrįstos priešišties gailėtis dėl savo geros valios*. Kadangi kiekvienas žmogus duoda tikėdamasis kokio nors gėrio sau, nes dovana yra savanoriška, o kiekvieno žmogaus visų savanoriškų veiksmų tikslas yra jo paties gėris, ir jeigu žmonės mato, kad šis tikėjimas yra apviliamas, tai nebebus jokio gerumo ir pasitikėjimo užuomazgos, taigi neatsiras ir jokios savitarpio pagalbos ir žmonės nepradės vienas su kitu susitaikyti, todėl jie taip ir bus karo padėtyje, o tai yra priešinga pirmajam ir esminiam prigimtiniam įstatymui, kuris liepia žmonėms *siekti taikos*. Šio įstatymo sulaužymas yra vadinamas *nedėkingumu* ir yra su malone susijęs tiek pat, kiek neteisngumas su susitarimo išpareigojimu.

Penktasis – abipusis paslaugumas ir nuolaidumas.

Penktasis prigimtinis įstatymas yra NUOLAIDUMAS (compassance), t. y., *kad kiekvienas žmogus privalo prisitaikyti prie kitų*. Kad jį suprastume, atkreipkime dėmesį į tai, jog žmonių tinkamumas visuomenei priklauso nuo jų skirtingos prigimties, nuo jų jausmų ir prierašumo (affections) skirtingumo; panašu į tai, ką mes matome akmenų krūvoje, suverstoje pastatui statyti. Kaip ir akmuo, kuris dėl savo šiurkštumo ir netaisyklingo pavidalo tarp kitų akmenų užima daugiau vietos, nei jos užpildo, o dėl savo kietumo negali būti lengvai nulyginamas, todėl trukdo statybai ir statybininkai jį išmeta kaip nenaudingą, taip ir žmogus, kuris dėl savo prigimties šiurkštumo stengiasi išlaikyti tuos daiktus, kurie jam nereikalingi, o kitiems – būtini, ir dėl savo užsispyrimo ir nenuolaidumo negali būti pataisytas, turi būti paliktas už visuomenės ar iš jos išmestas, kaip jai trukdantis, nepatogus. Matydami, kad kiekvienas žmogus ne tik dėl savo teisės, bet ir iš prigim-

tinės būtinybės turėtų stengtis visai, kiek tik gali, įgyti tai, ko jam būtinai reikia, kad išsilaikytu, tas, kuris pats tam priešinasi dėl jam nereikalingų perteklinių daiktų, yra kaltas dėl karo, kuris dėl to kils, todėl daro tai, kas yra priešinga esminiam prigimtiniam įstatymui, liepiančiam *siekti taikos*. Tie, kurie laikosi šio įstatymo, vadinami SOCIALIAIS (sociable) (romėnai juos vadina *commodi*), o jiems priešingi – *užsispyrusiais, asocialiais, kaprizingais, nesukalbamaiais*.

Šeštasis – mokėjimas lengvai atleisti. Šeštasis prigimtinis įstatymas: *esant pasižadėjimo garantijoms dėl ateities, žmogus turi atleisti praeties skriaudas tiems, kurie atgailauja ir prašo atleisti*. Juk ATLEIDIMAS yra ne kas kita, o taikos dovanojimas; ir nors taika, dovanota tiems, kurie ir toliau išlieka priešiški, yra ne taika, o baimė, tačiau nedovanoti taikos tiems, kurie tvirtai pasižada dėl ateities, yra taikos nenoro ženklas ir todėl prieštarauja prigimtiniam įstatymui.

Septintasis – kersydami žmonės rūpinasi vien būsimu gėriu. Septintasis įstatymas: *kersydami (t. y. atsilvyginami blogiu už blogį) žmonės žiūri ne į praeties blogio didumą, o į gėrio, kuris turi būti po keršto, didumą*. Šis įstatymas mums draudžia taikyti bausmę turint kokį nors tikslą, o ne pataisyti nusikaltusį ar nurodyti kitiems. Mat šis įstatymas išplaukia iš ankstesnio, liepiančio atleisti esant garantijoms dėl ateities. Maža to, kerštas, kuris nepaiso [pamokančio] pavyzdžio ir naudos, kuri bus iš jo, yra triumfavimas ar džiūgavimas kankinant kitą, neturint jokio tikslo (nes tikslas visuomet yra kas nors būsimas), o betikslis triumfavimas ir džiūgavimas yra tuščiaagarbiškumas ir tai prieštarauja protui; kankinimas be protingo pagrindo veda prie karo, o tai prieštarauja prigimtiniam įstatymui ir dažniausiai vadinama *žiaurumu*.

Aštuntasis – prieš įžeidimą. Kadangi visi neapykantos ar paniekos ženklai provokuoja kovą, dauguma žmonių vėčiau rizikuoja savo gyvybe ir kersija, mes galime aštuntoje vietoje kaip prigimtinį įstatymą nustatyti šią taisyklę: *joks žmogus neturi veiksmu, žodžiu, išraiška ar gestais rodyti kitam neapykančių ar panieką.* Šio įstatymo pažeidimas dažniausiai vadinamas *įžeidimu* (contumely).

Devintasis – prieš išdidumą. Klausimas, kuris žmogus yra geresnis, nėra prigimtinis, nes (kaip buvo anksčiau parodyta) visi žmonės yra lygūs. Dabar esanti nelygė atsirado dėl pilietinių įstatymų. Žinau, kad Aristotelis pirmojoje savo *Politikos* knygoje pateikia doktriną, pagal kurią kai kurie žmonės iš prigimties yra labiau verti valdyti, turėdamas omeny išmintingiausius (iš tokių, jo manymu, buvo ir jis pats dėl savo filosofijos), kiti – tarnauti (turėdamas omeny tuos, kurie turi stiprų kūną, bet nėra, kaip jis, filosofai), – tarytum Ponas ir Tarnas nebūtų buvę įvėrtinti žmonių sutikimu, o būtų atsiradę dėl jų proto skirtumo, o tai prieštarauja ne tik protui, bet ir patyrimui. Juk nedaug tesurasi tokių kvailių, kurie nenorėtų valdyti patys save, o pageidautų, kad juos valdytų kiti. Ar išmintingieji (jų pačių supratimu), kai jie kovoja jėga su tais, kurie nepasitiki savo išmintingumu, visada ar dažnai, ar beveik visada iškovoja pergalę? Tad jeigu gamta padarė žmones lygius, ši lygė turi būti pripažinta; jeigu gamta padarė žmones nelygius, bet žmonės mano esą lygūs, tai galės gyventi taikoje vien laikydamiesi lygių sąlygų, ir tai turi būti sutikta su tokia lygybe. Todėl devintuoju prigimtinio įstatymo aš ir laikau šį: *kiekvienas žmogus turi pripažinti kitą sau lygų iš prigimties.* Šios taisyklės sulaužymas yra *išdidumas*.

Dešimtas – prieš arogantiškumą. Nuo šio įstatymo priklauso kitas: *gyvendamas taikoje joks žmogus neturi reika-*

lauti sau kokios nors teisės, kurios jis nenorėtų pripažinti kitams žmonėms. Panašiai kaip visi žmonės, kurie siekia taikos, privalo atsakyti tam tikrų prigimtinių teisių, t. y. neturėti laisvės daryti visko, ko panorėję, bet yra būtina žmogaus gyvenimui kai kurias jų išsaugoti; pavyzdžiui, teisė valdyti savo paties kūną, naudotis oru, vandeniui, judėjimui, keliais, einant iš vietos į vietą, ir kitais daiktais, be kurių žmogus negali gyventi ar gerai gyventi. Jei šiuo atveju, sudarydami taiką, žmonės reikalauja sau to, ko jie nenorėtų duoti kitiems, jie elgiasi priešingai ankstesniam įstatymui, reikalaujčiam pripažinti prigimtinę lygybę, taip pat priešingai ir prigimtiniam įstatymui. Tie, kurie laikosi šio įstatymo, vadinami *kukliais*, o tie, kurie jį pažeidžia, – *pasipitėliais* (arrogant). Graikai šio įstatymo pažeidimą vadina *πλεονεξία*, t. y. noru, kad jiems būtų skirta daugiau, nei priklausau.

Vienioliktasis – nešališkumas. Jeigu žmogui patikėta būti teisėju sprendžiant dvejų žmonių ginčą, prigimtinis įstatymas reikalauja, kad jis elgtųsi su jais vienodai. Jeigu to nėra, tai ginčai tarp žmonių gali būti išspręsti vien karu. Todėl ir tas, kuris kaip teisėjas darydamas sprendimą yra šališkas, daro viską, kas nuo jo priklausau, kad atgrasintų žmones nuo teisėjų ir arbitrų pagalbos, vadinasi (priešingai esminiam prigimtiniam įstatymui), yra karo priešastis.

Šio įstatymo dėl lygaus paskirstymo ar atseikėjimo kiekvienam žmogui to, kas jam protingai ir pagrįstai priklausau, laikymasis yra vadinamas NESALIŠKUMU ir, kaip sakiau anksčiau, distributyviu teisingumu, o jo pažeidimas – *panankamum* kuriam nors asmeniui, *προσωποληψία*.

Dvyliktasis – lygus bendrų daiktų naudojimas. Iš šio išplaukia kitas įstatymas: *tokie daiktai, kurie negali būti padalyti, turi būti naudojami bendrai, jeigu tai yra galima, ir, jeigu to daikto kiekis leidžia, – be apribojimų; priešingai atve-*

ju – proporcingai turinčių teisę skaičiui, nes kitaip paskirstymas būtų nelygus ir priešingas nešališkumui.

Tryliktasis – burtai. Tačiau yra kai kurių daiktų, kurių negalima padalyti ir negalima naudoti bendrai. Tada prigimtinis įstatymas, nurodantis nešališkumą, reikalauja, kad *visiška turėjimo teisė arba, jeigu daiktais naudojamasieji paceltini, pirmasis turėjimas nusprendžiamas burtais*, nes lygus paskirstymas – įpareigojamas įstatymo; kito lygaus paskirstymo būdo negalima įsivaizduoti.

Keturioliktasis – pirmagimystė ir pirmasis užvaldymas. Burtai yra dviejų rūšių: sutartiniai ir prigimtiniai. Sutariniai yra tie, dėl kurių susitaria ir sutinka varžovai. Prigimtiniai yra arba *pirmagimystė* (kuria graikai vadina *κληρονομία*, o tai reiškia: *duotas burtų keliu*), arba *pirmasis užvaldymas*.

Todėl ir tie daiktai, kurių negalima nei naudoti bendrai, nei padalyti, turi būti priteisti pirmajam savininkui, o kai kuriais atvejais – pirmagimiui, kaip nustatyta burtais.

Penkioliktasis – tarpininkai. Prigimtinis įstatymas yra ir tai, kad *visi žmonės, kurie tarpininkauja sudarant taiką, turi turėti saugumo garantiją*, nes įstatymas, kurio tikslas yra taika, įtvirtina tarpininkavimą kaip *priemonę*, o tarpininkavimo priemonė yra saugumo garantija.

Šešioliktasis – apie paklusimą arbitro sprendimui. Nors žmonės ir žino, kaip reikėtų laikytis šių įstatymų, vis dėlto gali iškilti klausimų dėl [kokio nors] žmogaus veiksmo. Pirma, ar jis buvo padarytas, ar ne; antra (jei buvo), ar tai pažeidžia įstatymą, ar ne; pirmasis klausimas yra vadinamas *fakto* klausimu, antrasis – *teisės* klausimu; taigi, jei besiginčijanti šalis nesuseritaria paklusti kito asmens sprendimui, jos yra labai toli nuo taikos kaip niekada. Tas žmogus, kurio sprendimui jie paklūsta, vadi-

namas ARBITRU. Todėl ir yra prigimtinis įstatymas, kad *tie, kurie ginčijasi, turi teisę pasikliauti arbitro sprendimu*.

Septynioliktasis – nė vienas žmogus nėra sau teisėjas. Darant prielaidą, kad kiekvienas žmogus leidžia sau daryti viską savo paties naudai, nė vienas žmogus nėra tinkamas teisėjas savo paties byloje; nors ir kaip jis būtų tinkamas, tačiau nešališkumas leidžia, kad kiekviena šalis gautų lygią naudą, todėl jei vienam būtų leista būti teisėju, tai ir kitam turėtų būti leista tas pats, – taigi ginčas, t. y. karo priežastis, išliktų, o tai priešinga prigimtiniam įstatymui.

Aštuonioliktasis – nė vienas žmogus neturi būti teisėjas, jeigu turi natūralią priešą būti šališkas. Dėl tos pačios priežasties nė vienas žmogus jokioje byloje neturi būti pripažintas arbitru, jeigu jis aiškiai įgyja didesnę naudą, garbę ar malonumą iš vienos šalies pergalės, nes jis paėmė nors ir neišvengiamą ar ne tokį, kurio reikėtų vengti, kyši, vis dėlto kyši, ir joks žmogus neprivalo juo pasitikėti. Ir čia taip pat išlieka ginčas ir karo padėtis, ir tai yra priešinga prigimtiniam įstatymui.

Devynioliktasis – apie liudytojus. Ginčiuose dėl fakto teisėjas neturi labiau pasitikėti viena šalimi, ir jeigu nėra kitų įrodymų, jis turi pasitikėti trečiu arba trečiu ar ketvirtu asmeniu, arba didesniu asmenų skaičiumi, nes kitaip klausimas bus neišspręstas ir paliktas spręsti jėga, o tai prieštarauja prigimtiniam įstatymui.

Tokie yra prigimtiniai įstatymai, diktuojantys taiką, kaip priemonę žmonių masėms apsaugoti ir kurie yra svarbūs tik pilietinės visuomenės mokslui. Yra ir kitų dalykų, pradedančių atskirus žmones, pavyzdžiui, girtuokliavimas ir kitokio pobūdžio nesusivaldymai, kurie taip pat gali būti priskirti tiems dalykams, kuriuos draudžia prigimtinis įstatymas; tačiau juos nebūtina minėti, be to, čia tai ne visai tinkama.

Taisyklė, padedanti lengviau suprasti prigimtinius įstatymus. Nors tai ir gali atrodyti pernelyg subtilus prigimtinių įstatymų pateikimas, kad jį išdėmėtų visi žmonės, kurių dauguma per daug užsiėmė maisto gavimu, o kiti yra per daug nerūpestingi, kad stengtųsi suprasti, tačiau, kad žmonės negalėtų teisintis nesupratus, šie įstatymai gali būti sutraukti į vieną lengvą santrauką, su prantama net menkiausių sugebėjimų žmogui: *nedaryk kitam to, ko nenorėtum, kad kiti tau darytų*; iš jos matyti, kad, mokantis prigimtinių įstatymų, nereikia nieko ypatingo daryti, pakanka vien to, kad, vertindamas ir lygindamas kitų žmonių veiksmus su savaisiais, jeigu jam pasirodys jie pernelyg sunkūs, perdėtų juos į kitą svarstyklių lėkštę, o savo paties – į jų vietą, kad jo paties jausmai ir savimeilė negalėtų nieko pridėti prie jų sunkumo, ir tada nebus tokio prigimtinio įstatymo, kuris jam atrodytų nelabai pritingas.

Prigimtiniai įstatymai visada ipareigoja sąžinę, tačiau iš tikrųjų veikia tik ten, kur jie garantuoti. Prigimtiniai įstatymai privalomi *in foro interno*, arba jie ipareigoja norėti, kad jie būtų igyvendinti; tačiau ne visada privalomi *in foro externo* arba ne visada ipareigoja, kad jie būtų igyvendinti. Kadangi tas, kuris būtų kuklus ir paklusnus ir išpildytų visus savo pažadus tokiu laiku ir tokioje vietoje, kur ir kada niekas kitas to nedaro, tai taptų grobiu kitiems ir pats sau parengtą tikrą pražūtį, o tai prieštarauja visiems prigimtiniais įstatymams, kurie reikalauja išsaugoti gyvybę. Antra vertus, tas, kuris yra pakankamai garantuotas, kad kiti laikysis tų pačių įstatymų jo atžvilgiu, pats jų nesilaiko, ieško ne taikos, o karo, vadinasi, ir savo prigimties sunaikinimo jėga.

Visokius įstatymus, privalomus *in foro interno*, gali pažeisti ne tik faktas, priešingas įstatymui, bet ir jį atitinkantis faktas, jeigu žmogus mano, kad tas faktas yra prie-

šingas įstatymui. Nors jo veiksmas šiuo atveju ir neprieštaravo įstatymui, tačiau jo tikslas buvo priešingas įstatymui, o tai yra pažeidimas ten, kur ipareigojimas yra *in foro interno*.

Prigimtiniai įstatymai yra amžini. Prigimtiniai įstatymai yra nekintami ir amžini, nes neteisingumas, nedėkingumas, pasipūtumas, išdidumas, šališkumas, neobjektyvus palankumas asmenims ir kiti panašūs dalykai niekada negali būti teisėti. Juk niekada negali būti taip, kad karas saugotų gyvybę, o taika ją naikintų.

Ir jų lengva laikytis. Tų pačių įstatymų lengva laikytis, nes jie ipareigoja vien norėti ir stengtis; aš turiu omeny neapsimėstą ir nuolatinį stengimąsi. Jie reikalauja vien pastangų, todėl tas, kuris stengiasi jų laikytis, jų ir laikosi, o tas, kuris laikosi įstatymo, yra teisingas.

Šių įstatymų mokslas yra teisinga moralės filosofija. Šių įstatymų mokslas yra tikra bei teisinga ir vienintelė moralės filosofija, nes moralės filosofija yra ne kas kita, o mokslas apie tai, kas yra gėris ir blogis žmonių bendravime ir žmonių visuomenėje. Gėris ir blogis yra sąvokos, žyminčios mūsų norus ir atostūmius; įvairiuose žmonių būduose, papročiuose ir teorijose jie yra skirtingi. Ir įvairūs žmonės skiriasi ne tik savo sprendimais dėl pojūčių, dėl to, kas yra malonu ir nemalonu skoniui, uoslei, klaušai, lytėjimui ir regėjimui, taip pat ir dėl to, kas kasdienio gyvenimo veiksmuose yra suderinama ar nesuderinama su protu. Maža to, tas pats žmogus įvairiu laiku yra skirtingas, vienu metu jis giria ir vadina gėriu, tai, ką kitu metu peikia ir vadina blogiu. Dėl to ir kyla disputai, ginčai ir galiausiai karas. Todėl tol, kol žmogus yra vien prigimtinėje padėtyje (kuri yra karo padėtis), jo asmeninis potraukis yra gėrio ir blogio matas; vadinasi, visi žmonės sutinka dėl to, kad taika yra gėris, todėl gėris taip pat yra kelias į taiką arba tokios taikos priemonės (kaip pa-

rodžiau anksčiau), kaip *teisingumas*, *dėkingumas*, *kuklumas*, *nešališkumas*, *atleidumas* ir visi prigimtiniai įstatymai, t. y. jie yra *moralinės dorybės*, o jų priešybė yra *ydos*, t. y. blogis. Dorybių ir ydų mokslas yra moralės filosofija, todėl teisinga prigimtinių įstatymų doktrina yra teisinga moralės filosofija. Tačiau autoriai, rašantys moralės filosofijos temą, nors ir pripažįsta tas pačias dorybes ir ydas, tačiau nematydami nei to, kas sudaro dorybių gerumą, nei to, kad jos turi būti giriamos kaip taikaus, visuomeniško ir patogaus gyvenimo priemonės, išvelgia jas jausmų saikingume: tarsi ne drąsos priežastis, o jos laipsnis teiktų tvirtumą, ir ne dovanos priežastis, o jos dydis rodytų dosnumą.

Šiuos proto nurodymus žmonės dažniausiai vadina įstatymais, tačiau tai neteisinga, nes jie yra vien išvados arba teoremos apie tai, kas padeda jiems apsaugoti ir apsiginti, tuo tarpu įstatymas, tikrąja žodžio reikšme, yra žodis to, kuris teisėtai įsakinėja kitiems. Tačiau jeigu mes žvelgsime į šias teoremas, kaip į Dievo, kuris teisėtai įsakinėja visiems daiktams, pasakytą žodį, tada jos teisingai vadinamos įstatymais.

Šešioliktas skyrius

APIE ASMENIS, ĮGALIOTOJUS IR ĮASMENINTUS DAIKTUS

Apie asmenį. Asmuo yra tas, kurio žodžiai ar veiksmai yra laikomi jo paties ar atstovaujantiems kito žmogaus žodžiams ar veiksams arba kurio nors kito daikto teisingai ar fiktyviai priskiriamiems žodžiams ir veiksams.

Natūralus ir netikras asmuo. Jei žmogaus žodžiai ar veiksmai laikomi jo paties, tada jis vadinamas *natūraliu asmeniu*. Kai jie laikomi atstovaujantiems kito žodžiams ar veiksams, tada jis yra *išgalvotas*, arba *netikras asmuo*.

Iš kur kilo žodis „asmuo“? Žodis *asmuo* (person) yra lotyniškas, vietoj jo graikai vartoja *πρόσωπον*, kuris reiškia *veidą*, tuo tarpu *persona* lotyniškai reiškia *maskuotę* arba *išorinę išvaizdą* žmogaus, mėgdžiojamo scenoje, o kartais konkrečiai tą maskuotės dalį, kuri paslepia veidą, pavyzdžiui, kaukę arba antveidį. Nuo scenos šis pavadinimas buvo perkeltas kiekvienam kalbos ir veiksmy atstovui ir tribunoluose, ir teatruose. Taigi *asmuo* yra tas pats kaip ir *aktorius* ir scenoje, ir kasdieniame gyvenime, o *įsmenininti*, vadinasi, *veikti* arba *pristatyti* (represent) save arba kita; ir apie tą, kuris vaidina kita, yra sakoma, kad jis atstovauja jo asmeniui arba veikia jo vardu (šią reikšmę vartoja Ciceronas, sakydamas: „*Unus sustineo feres personas; mei, adversarii et iudicis*“, t. y. „Aš atstovauju trims asmenims: sau pačiam, savo priešininkui ir teisėjui“), ir jis įvairiais atvejais skirtingai vadinamas: *atstovu*, *para-duotoju*, *vietininiku*, *patikėtinu*, *deputatu*, *įgaliotiniu*, *aktoriumi* ir panašiai.

Atstovas. Įgaliotojas. Įgaliotimai. Kai kurių netikrų asmenų žodžiai ir veiksmai pripažįstami kaip *savi* tų, kuriems jie atstovauja. Ir tada asmuo yra *atstovas* (actor), o tas, kuriam pripažįstami kaip jo paties žodžiai ir veiksmai, yra *ĮGALIOTOJAS* (author). Šiuo atveju atstovas veikia pagal įgaliotimą, nes tas, kuris, kalbant apie turimą ir valdantį, vadinamas *savininku* (lotyniškai – *dominus*, graikiškai – *ἄρτιος*), kalbant apie veiksmus, vadinamas *įgaliotokai*. Ir kaip teisė valdyti vadinama valdymu, taip teisė atlikti kokį nors veiksmą vadinama *ĮGALIOJIMU* (authority). Tai gi *įgaliojimas* visuomet suprantamas kaip teisė atlikti kokį nors veiksmą: padaryti kam nors *įgaliotus*, reiškia padaryti kieno nors (kas turi šią teisę) pavedimu ar leidimu.

Susitarimai, sudaryti pagal įgaliotimą, ipareigoja įgaliotoją. Tai rodo, kad atstovas, sudaręs susitarimą pagal

įgaliojimą, įpareigoja įgaliotoją ne mažiau, negu tada, jeigu jis būtų sudaręs jį pats, ir ne mažiau daro jį atsakingą už visas šio susitarimo pasekmes. Todėl viskas, kas buvo anksčiau pasakyta (14 skyriuje) apie susitarimus tarp dviejų žmonių, iš esmės galinčių juos sudaryti tiesiogiai, taip pat teisinga ir tada, kai juos sudaro jų atstovai, reprezentantai ar įgaliotiniai, kurie turi galią iš jų, tačiau siekiančią tik tiek, kiek leidžia jų pavedimas, bet ne daugiau.

Todėl ir tas, kuris sudaro susitarimą su atstovu ar įgaliotiniu, nežinodamas, kokie yra jo įgaliojimai, daro tai savo paties rizika. Joks žmogus nėra įpareigotas susitarimo, kuriam sudaryti jis nesuteikė įgaliojimų; taigi ir susitarimo, kuris sudarytas priešingai jo duotiems įgaliojimams arba viršija juos.

Tačiau neįpareigoja atstovo. Kai atstovas daro ką nors priešingai prigimtiniam įstatymui įsakytas įgaliotojo, jeigu jis yra įpareigotas ankstesnio susitarimo jo klausyti, tai ne jis, o įgaliotojas pažeidžia prigimtinių įstatymą, nes veiksmas, nors ir yra priešingas prigimtiniam įstatymui, yra ne jo; priešingai, atsisakymas jį daryti prieštarauja prigimtiniam įstatymui, kuris draudžia laužyti susitarimą.

Įgaliojimai turi būti parodyti. Jeigu tas, kuris susitaria su įgaliotoju, atstovui tarpininkaujant, nežinodamas, kokius jis turi įgaliojimus, o tik patikėjęs jo žodžiais, tuo atveju, jeigu jam pareikalavus toks įgaliotojas aiškiai jam neparodys, kokie tie įgaliojimai, jis toliau nebėra įpareigotas, nes susitarimas, sudarytas su įgaliotoju, negalioja, jeigu nėra jo patvirtintas. Tačiau jeigu tas, kuris sudarė tokį susitarimą, žinojo iš anksto, kad jis negali tikėtis jokio kito patvirtinimo, išskyrus atstovo žodžius, tuomet susitarimas galioja, nes atstovas šiuo atveju tampa įgaliotoju. Todėl, kai įgaliojimai yra akivaizdūs, susitarimas įpareigoja įgaliotoją, o ne atstovą; kai įgaliojimai yra išgal-

voti, prasimanyti, susitarimas įpareigoja vien atstovą, nes tada nėra kito įgaliotojo, išskyrus jį patį.

Įsmeninti daiktai – negyvi. Maža yra daiktų, kuriems negalima būtų atstovauti, remiantis įsivaizdavimu. Negyvi daiktai, tarkim, bažnyčia, lignonė, teltas, gali būti įsmeninti bei atstovaujami kunigo, vadovo ar prižiūrėtojo. Tačiau negyvi daiktai negali būti įgaliojami, todėl ir negali savo įgaliojimų suteikti saviems atstovams. Tačiau atstovai gali turėti įgaliojimus rūpintis jų išlaikymu, kuriuos jiems suteikė tų daiktų savininkai ir valdytojai. Todėl tokie daiktai negali būti paversti asmenimis ir turėti savo atstovų, kol nėra kokios nors pilietinės valdžios.

Paikieji. Panašiai ir vaikai, kvaileliai ir pamšėliai, kurie neturi proto, gali būti įsmeninti bei atstovaujami globėjų arba kuratorių, tačiau negali būti jokio jų atlikto veiksmo įgaliotojais (tuo laikotarpiu) ilgiau nei tol, kol (kai jie atgaus savo protą) jie galės nuspręsti, kad šie veiksmai yra protingi. Tačiau pamšimo laikotarpiu tas, kuris turi teisę juos valdyti, gali suteikti įgaliojimus globėjui. Bet tai tegali įvykti esant pilietinei padėčiai, nes kol nėra tokios padėties, negali būti valdžios, valdančios asmenis.

Netikri dievai. Stabas, arba vien proto pramanas, gali būti įsmenintas, kaip ir pagonių dievai, kuriems atstovavo valstybės paskirti tarnautojai ir kurie turėjo valdas, kitus turtus ir teises, kuriuos žmonės kartkartėmis jiems pašvėsdavo ir paaukodavo. Tačiau stabai negali būti įgaliotojais, nes stabas – tai niekas. Įgaliojimai kilo iš valstybės, todėl prieš atsirandant pilietinei valdžiai pagonių dievai negalėjo būti įsmeninti ir turėti savo atstovų.

Tikrasis Dievas. Tikrasis Dievas gali turėti atstovų. Kaip ir turėjo būti, pirmasis atstovas buvo Mozė, kuris valdė izraelitus (tie buvo ne jo, o Dievo tauta) ne savo vardu, pareikšdamas ne *hoc dicit Moses*, o Dievo vardu, sakyda-

mas *hoc dicit Dominus*. Antrasis buvo Žmogaus Sūnus, jo paties Sūnus, mūsų šlovinamasis Išganytojas Jėzus Kristus, atėjęs ne pats nuo savęs, o savo Tėvo pasiųstas atverstį žydų ir nuvesti visas tautas į savo Tėvo karalystę. Trečiasis buvo Šventoji Dvasia, arba Guodėja, kalbanti ir veikianti per apaštalus; ši Šventoji Dvasia buvo Guodėja, kuri atėjo ne pati nuo savęs, o buvo pasiųsta ir kilo iš jų abiejų.

Daugybė žmonių kaip vienas asmuo. Daugybė žmonių tampa *vienu* asmeniu, kai jiems atstovauja vienas žmogus arba vienas asmuo, jei su šiuo atstovavimu sutinka kiekvienas iš šios daugybės narių atskirai. Čia atstovo *vienybė*, o ne atstovaujiamųjų *vienybė* daro asmenį *vieniu*. Atstovas tik įkūnija asmenį, ir tik vieną asmenį, o kalbant apie daugybę, jos *vienybė* negali būti kitaip supраста.

Kiekvienas yra įgaliotojas. Kadangi daugybė žmonių natūraliai yra ne *vienas*, o *daug*, jie negali būti suprstai kaip vienas, o tik kaip daugelis įgaliotojų dėl kiekvieno dalyko, kurį jų atstovas sako ar daro jų vardu. Kiekvienas žmogus duoda jų bendram atstovui įgaliojimus atskirai nuo savęs, ir kiekvienam priklauso visi veiksmai, kuriuos atlieka atstovas, tuo atveju, jeigu jie jam duoda neribotus įgaliojimus. Kitu atveju, jeigu jie riboja jį, kur ir kiek jis jiems gali atstovauti, nė vienam iš įgaliotojų nėra savi daugiau atstovo veiksmų, negu jie leido jam veikti.

Atstovu gali būti daugelis žmonių, paverstų vienu asmeniu balsų dauguma. Jeigu atstovauja daug žmonių, tai daugumos balsas turi būti laikomas visų jų balsu, nes jeigu mažuma pasisako, pavyzdžiui, teigiamai, o dauguma – neigiamai, tai neigiamai pasisakiusių daugiau negu pakanka, kad panaikintų teigiamai pasisakiusiuosius; tada neigiamų balsų, kuriems niekas neprieštaruja, perteklius, yra vienintelis atstovo balsas.

Atstovaujantis organas, kai narių skaičius yra lyginis, yra neefektyvus. Atstovaujantis organas, sudarytas iš lyginio narių skaičiaus, ypač jei tas skaičius yra nedidelis, dėl to dažnai priešingų balsų skaičius yra lygus, dažnai yra nebylus ir negalintis veikti. Tačiau kai kuriais atvejais lygus priešingų balsų skaičius gali nuspręsti klausimą; pavyzdžiui, kaltinant arba išteisinant, lygus priešingų balsų skaičius jau vien tuo, kad jie nenuteisia, išteisina; tačiau, priešingai, neapkalina ten, kur neišteisina, nes kai svarstoma kuri nors byla, nenuteisti – tai išteisinti; tačiau, priešingai, sakyti, kad neišteisinti – reiškia nuteisti, yra netiesa. Panašiai yra ir kai svarstoma, ar ką nors įvykdyti dabar ar atidėti kitam kartui. Kai balsų yra po lygiai, nutarimas įvykdyti yra nutarimas atidėti.

Neigiamas balsavimas. Jeigu yra nelyginis skaičius, pavyzdžiui, trys arba daugiau (žmonių arba susirinkimų), iš kurio kiekvienas turi galią neigiamu balsavimu anuluoti visų kitų teigiamus balsus, toks skaičius nėra atstovavimas. Kadangi dėl žmonių nuomonių ir interesų įvairovės jis dažnai tampa ir didelės svarbos atveju, nebyliu asmeniu, ir nesugebančiu tiek daryti daugelį kitų dalykų, tiek valdyti žmonių mases, ypač karo metu.

Įgaliotojai yra dviejų rūšių. Pirmieji tiesiog taip ir valdinami; tai tie, kurie, kaip aš anksčiau apibrėžiau, prasčiausiai pripažįsta kito veiksmą savu. Antrieji yra tie, kurie pripažįsta savu kito veiksmą ar susitarimą sąlygškai, t. y. jie išpareigoja bei prisima įvykdyti tai, ką kitas yra išpareigojęs, jeigu jis to neįvykdo tam tikru laiku arba iki tam tikro laiko. Ir šie sąlygiški įgaliotojai dažniausiai vadinami LAIDUOTOJAIMS (sureties), lotyniškai *fidejussores* ir *sponsors*, o laiduojantys, kad konkrečiai išmokės kito skolą, – *praedes*, o dėl pasirodymo teisme ar magistratre – *vades*⁴⁰.

Antra dalis

APIE
VALSTYBĘ

APIE VALSTYBĖS PRIEŽASTIS, ATSIKADIMĄ
IR APIBRĖŽIMĄ

Valstybės tikslas – individo saugumas. Žmonių, kurie iš prigimties myli laisvę ir nori viešpatauti kitiems, jungimosi galutinė priežastis, tikslas ar ketinimas taip save pačius apribojant (matome, kaip jie save suvaržę gyvena valstybėje) yra jų pačių savisauga ir patogesnio gyvenimo numatymas, t. y. išsivadavimas iš tos apgailėtinos karo padėties, kuri (kaip buvo parodyta trylikime skyriuose) yra neišvengiama dėl žmonių prigimtinių jausmų ir aistrų, kai nėra regimos valdžios, kuri laikytų juos baimėje ir, grasindama bausme, verstų vykdyti susitarimus ir laikytis tų prigimtinių įstatymų, kurie buvo išdėstyti keturiolikime ir penkiolikime skyriuose.

Kurio nesuteikia prigimtinis įstatymas. Kadangi prigimtiniai įstatymai – teisingumas, nešališkumas, kuklumas, atlidumas – ir apskritai darymas kitiems to, ko norėtume, kad ir mums būtų daroma – patys savaime, be kokios nors jėgos, priverčiančios jų laikytis, baimės, prieštarauja mūsų prigimties jausmams, kurie lenkia mus į šališkumą, išdidumą, kerštingumą ir panašius dalykus. O susitarimai be kalavijo yra vien žodžiai, neturintys jokios galios garantuoti žmogui saugumą. Todėl, nepaisant prigimtinių įstatymų, kurių kiekvienas laikosi, kai nori jų laikytis ir kai jis gali tai daryti nerizikuodamas savo saugumu, jeigu

jie savo veikloje vadovaujasi individualiais sprendimais ir individualiais potraukiais, negali tikėtis apsiginti ir apsisaugoti nei nuo bendro priešo, nei nuo vienas kitam daromų skriaudų. Nesutardami, kaip geriausiai panaudoti ir pritaikyti jų jėgas, jie vienas kitam ne tik nepadedą, bet trukdo, ir dėl tarpusavio prieštaravimų jų jėga sumenkėja; todėl juos gali pavergti negausus, bet sutartinai kovojantis priešas; o ir tada, kai nėra bendro priešo, jie kariauja vienas su kitu dėl savo asmeninių interesų. Juk jeigu galėtume įsivaizduoti, kad daugybė žmonių sutinka laikytis teisingumo ir kitų prigimtinių įstatymų, neturėdami bendros valdžios, kuri juos laikytų baimėje, tai lygiai taip pat galėtume sakyti, kad ir visa žmonija daro tą patį, tada iš viso nebūtų, o ir visai nereikėtų, jokios pilietinės valdžios ar valstybės, nes vyrautų taika be valdumo.

Ir taip nuolatos. Saugumui, kuris truktu, kaip žmonės nori, visą jų gyvenimą, nepakanka, kad juos valdytų ir jiems vadovautų kieno nors viena valia nors ir ribotą laiką, pavyzdžiui, kaip mūšyje ar kare. Nors jie savo vieninigomis ir sutelktomis pastangomis ir pasiektų pergalę prieš svetimą priešą, tačiau paskui, kai jau nėra bendro priešo arba kai tą, kurį viena dalis laiko priešu, kita dalis laiko draugu, dėl savo interesų skirtumo jie būtinai išsiskaido ir vėl atnaujina tarpusavio karą.

Kodėl kai kurios būtybės, neturinčios proto ar kalbos, vis dėlto gyvena visuomenėje be jokios prievartinės valdžios. Tiesa, kai kurios gyvos būtybės, pavyzdžiui, bitės ir skruzdėlės, sugyvena draugiškai (todėl Aristotelis jas priskyrė prie visuomeninių būtybių), nors ir neturi kokios nors vadovybės ir vadovaujasi vien savo atskirais sprendimais ir potraukiais, neturi kalbos, kuri viena iš jų galėtų pasakyti kitai, ką ji laiko esant būtina bendram

nebus įvesta jokia valdžia arba bus įvesta nepakankamai stipri valdžia mūsų saugumui užtikrinti, kiekvienas žmogus pasikliaus ir galės teisėtai pasikliauti savo paties jėga ir vikrumu, kad apsisaugotų nuo kitų žmonių. Ir visur, kur žmonės gyvena mažomis šeimomis, plėšti vienas kitą buvo amatas, todėl buvo laikoma, jog tai visai nepriėta, ir jie prigimtiniam įstatymui; ir juo didesni grobį jie prisiplėsdavo, tuo daugiau jiems buvo teikiama garbės, ir žmonės čia nesilaikė jokių kitų įstatymų, išskyrus garbės įstatymą, t. y. susilaikydavo nuo žiaurumo – jie neždūdavo žmonių ir palikdavo jiems žemdirbystės įrankius. Ir kaip tada darė mažos šeimos, taip dabar miestai ir karalystės, kurie yra ne kas kita kaip didelės šeimos ar gimiminės, dėl savo pačių saugumo plečia savo valdas visokiais imanomais pretekstais – pavojaus, įsiveržimo, užpuolimo baimės ar pagalbos, kuri gali būti suteikta už puolikams, stengiasi, kiek tik įmanydami, pajungti ar silpninti savo kaimynus atvira jėga ar slaptomis gudrybėmis; nesant kitokios saugumo garantijos, daro tai teisėtai ir velesniais amžiais, todėl jie prisimenami su pagarba.

Taip pat nedaugelio žmonių ar šeimų susijungimas. Taip pat ir nedidelio skaičiaus žmonių susivienijimas ne suteikia jiems saugumo, nes mažiausias prisidėjimas prie vienos ar kitos pusės nedidelio būrio žmonių suteikia jiems toki jėgos pranašumą, kad jo užtenka laimėti pergalę, todėl skatina užkariavimus. Kokios daugybės reikia žmonių, kad būtų galima pasikliauti savo saugumu, lemia ne koks nors konkretus skaičius, o santykis su priešu, kurio mes bijome, jėgomis – ir ta daugybė yra pakankama tada, kai priešų jėgų persvara nėra tokia didelė ir ryški, kad nulemtų karo baigtį ir paskatintų priešą pulsti.

Taip pat ir ta daugybė žmonių, jeigu jos nevaldo vienas sprendimas. Nors ir labai daug būtų žmonių, jeigu

gėriui. Todėl kas nors tikriausiai panorės sužinoti, kodėl žmonija negali taip gyventi. Į tai aš atsakau:

Pirma, žmonės nuolatos varžosi tarpusavyje dėl garbės ir titulu, o šito nedaro tos būtybės; todėl tarp žmonių šiuo pagrindu kyla pavydas ir neapykanta ir galiausiai karai, o tarp anų to nėra.

Antra, tarp tų būtybių bendras gėris nesiskiria nuo asmeninio, ir būdamas iš prigimties linkusios siekti savo asmeninio gėrio, jos drauge sukuria ir bendrą naudą. O žmogus, kuris jaučia pasitenkinimą lygindamas save su kitais žmonėmis, gali mėgautis vien tuo, kas jį iškelia virš kitų.

Trečia, tos būtybės, neturėdamos (kaip žmogus) proto, nemato jokių jų bendrų reikalų tvarkymo klaidų ir nemano jas matančios, tuo tarpu yra daugybė žmonių, kurie mano, kad jie yra už kitus išmintingesni ir tinkamesni viešiems reikalams tvarkyti, todėl ir siekia reformuoti ir atnaujinti, vienas – vienaip, kitas – kitaip, sukeldami sąmyšį ir pilietinį karą.

Ketvirta, tos būtybės, nors ir gali iš dalies naudotis balsu, pranešdamos viena kitai apie savo norus ir kitus sujaudinimus, tačiau jos neturi to žodžio meno, kuriuo kai kurie žmonės gali pavaizduoti kitiems tai, kas gera, kaip blogi, o blogi – kaip geri, ir padidinti arba sumažinti matomą gėrio ir blogio dydį, sukeldami žmonių nepasitenkinimą ir savo malonumui drumsdami jų ramybę.

Penkta, neprotingos būtybės nesugeba skirti *skriaudos* nuo *žalos*, todėl tol, kol jos lengvai gyvena, tol jos nepuola savo bičiulių; tuo tarpu žmogus kaip tik labiausiai nerimsta tada, kai jis yra kuo laisviausias ir kuo mažiausiai turi rūpesčių, nes kaip tik tada jis mėgsta rodyti savo išmintį ir kontroliuoti veiksmus tu, kurie valdo valstybę.

Galiausiai tų būtybių sutarimas yra prigimtinis, o žmonių santarvė – vien susitarimas, kuris yra dirbtinis, todėl

nieko stebėtino, jei reikia dar ko nors kito (be susitarimo), kad jų santarvė būtų tvirta ir ilgalaikė, o tai yra bendra valdžia, kuri laiko juos baimėje ir nukreipia jų veiksmus bendram gėriui.

Valstybės atsiradimas. Valstybės apibrėžimas. Vienintelis būdas sukurti tokią bendrą valdžią, kuri galėtų apginti žmones nuo svetimšalių įsiveržimo ir vienas kitam daromų skriaudų, ir taip juos apsaugoti, kad jie savo triūsu ir žemės vaisiais galėtų gyventi patenkinti, – tai perduoti visą jų valdžią ir galią vienam žmogui ar žmonių susirinkimui, kuris galėtų balsų dauguma visų jų valias paversti viena valia, o tai yra tas pats, kaip ir paskirti vieną žmogų ar žmonių susirinkimą atstovauti jiems, ir kiekvienas jų prisiimtų visa ir pripažintų save kūrėju viso to, ką jiems atstovaujantis asmuo darys pats ar vers daryti kitus, kas susiję su visuotine taika ir jų saugumu, ir taip kiekvienas savo valią pajungtų jo valiai, o savo sprendimą – jo sprendimui. Tai yra daugiau nei sutarimas, arba santarvė; tai reali visų jų vienybė viename asmenyje, paremta vieno žmogaus susitarimu su kiekvienu kitu žmogumi taip, tarsi kiekvienas žmogus pasakytų kiekvienam kitam žmogui: *Aš įgalioju šį žmogų (ar šį žmonių susirinkimą) ir perduodu jam savo teisę valdyti mane su sąlyga, kad tu irgi perduosi jam savo teisę ir taip pat pritarai visiems jo veiksams.* Šitaip padarius, viename asmenyje suvienytų žmonių daugybė vadinama VALSTYBE (commonwealth), lotyniškai – CIVITAS. Taip atsiranda šis didysis LEVIATANAS, ar veikiau (kalbant pagarbiau) šis *mirtingasis dievas*, kuriame mes, valdomi *nemirtingojo Dievo*, esame dėkingi už taiką ir mūsų apgynimą, nes šiuo įgaliojimu, suteiktu jam kiekvieno atskiro žmogaus valstybėje, jis gali naudotis tokia didele jėga ir galia, kad jų keliama baimė leidžia jam nukreipti visų piliečių valią taikai palaikyti namuose ir savitarpio pagalbai, kovojant prieš jų išorės priešus. Tai

ir yra valstybės esmė, kuri (jeigu ją apibrėžtume) yra *vie-nas asmuo, kurio veiksmus didžiuole daugybė žmonių abipusiai susitarimais patys padarė kiekvienam žmogui savais ir kiekvie-no jų įgaliojais tam, kad jis galėtų panaudoti visų jų jėgą ir priemones, kaip jis manys esant būtina jų taikai ir bendrai gynybai.*

Suverenas ir pavaldinys. Tas, kuris įkūnija šį asmenį, vadinamas SUVERENU, sakant, kad jis turi *aukščiausiąją val-džią*, o visi kiti yra jo PAVALDINIAI.

Įgyti aukščiausiąją valdžią galima dviem būdais. Vie-nas – tai įgimta jėga, kai žmogus priverčia savo vaikus ir jų vaikus paklusti jo valdžiai, nes gali juos sužlugdyti, jeigu jie atsisakytų paklusti; arba karu pajungia priešus savo valiai su sąlyga, kad dovanoja jiems gyvybę. Kitas – kai žmonės laisva valia susitaria tarpusavyje paklusti ku-riam nors žmogui ar žmonių susirinkimui, tikėdamiesi, kad jie bus jo apginti nuo visų kitų¹. Ši antruoju būdu atsiradusi valstybė gali būti pavadinta politine arba *įsteig-tąja* valstybe, o pirmuoju būdu – *įgytąja* valstybe. Pirmiau-sia kalbėsiu apie įsteigtąją valstybę.

Aštuonioliktas skyrius

APIE SUVERENŲ TEISES ĮSTEIGTOSIOSE VALSTYBĖSE

Kas yra valstybės įsteigimo aktas. Sakoma, kad *valsty-bė* yra *įsteigta* tada, kai *daugybė* žmonių sutaria ir *susitaria* kiekvienas su *kiekvienu*, jog kuriam nors žmogui arba žmo-nių *susirinkimui* dauguma žmonių suteikė *teisę* *jiems atsto-vauti* (t. y. būti jų *atstovai*); kiekvienas žmogus, ir tas, kuris *balsavo už tai*, ir tas, kuris *balsavo prieš*, – visi turi *įgalioti* visus to žmogaus ar žmonių susirinkimo veiksmus ir sprendimus, tarsi jie būtų jų pačių, siekdami taikiai sugy-venti tarpusavyje ir būti apginti nuo kitų žmonių.

Tokio įsteigimo padariniai yra šie: 1. **Pavaldiniai ne-gali pakeisti valdymo formos.** Iš šio valstybės įsteigimo ir kyla to (ar tų), kuriam susirinkusios liaudies sutikimu buvo perduota suvereni valdžia, visos *teisės* ir *įgaliojimai*.

Pirma, kadangi žmonės susitaria, tai reikia suprasti taip, kad joks ankstesnis susitarimas jų neįpareigoja daryti ką nors priešingo šiam susitarimui. Iš čia išplaukia ir tai, kad tie, kurie jau įsteigė valstybę ir dėl to yra susaistyti susitarimo pripažinti savais vieno žmogaus veiksmus ir sprendimus, negali teisėtai sudaryti naujo susitarimo būti paklusniems dėl kokio nors dalyko kuriam nors kitam žmogui. Todėl ir tie, kurie yra monarcho pavaldiniai, ne-gali be jo leidimo panaikinti monarchijos ir sugrįžti į su-siskaidžiusios daugybės sumaištį; negali atiduoti savo įga-liojimų, gautų iš to, kuris jų įkūnijo, kitam žmogui ar žmonių susirinkimui, nes jie kiekvienas atskirai išiparei-gojo kiekvienam žmogui pripažinti jo veiksmus savais ir laikyti save atsakingu subjektu už visa tai, ką tas, kuris jau yra jų suverenas, padarys ar manys esant reikalinga padaryti; taigi, jei vienas kuris nors žmogus su tuo nesu-tinka, visi kiti sulaužytų savo susitarimą, sudarytą su tuo žmogumi, o tai yra neteisinga; be to, kadangi kiekvienas žmogus suteikė aukščiausiąją valdžią tam, kuris įkūnija jų asmenį, todėl, jei nuvertus, iš jo atimama tai, kas jam priklauso kaip jo nuosavybė, o tai irgi yra neteisinga. Ma-ža to, jeigu tas, kuris bando nuversti savo suvereną, bus nužudytas ar jo nubaustas už tokį bandymą, jis pats bus savo paties bausmės skyrėjas, nes jis yra kūrėjas viso to, ką jo suverenas padarys. Kadangi yra neteisinga žmogui daryti kokį nors dalyką, už kurį gali būti nubaustas savo paties įgaliojimu, tai ir šiuo požiūriu jis yra neteisus. Ir jeigu kokie nors žmonės savąjį nepaklusnumą savo suve-renui bando paaiškinti nauju susitarimu, sudarytu ne su žmonėmis, o su Dievu, tai irgi neteisinga: nes susitarimą

su Dievu galima sudaryti tik tarpininkaujant kokiam nors asmeniui, kuris atstovauja Dievo asmeniui, o jam atstovaujant tik Dievo vietininkas, kuris turi aukščiausiąją valdžią, pavaldžią Dievui. Tačiau šis pretendavimas į susitarimą su Dievu yra toks akivaizdus melas, net ir tų žmonių sąžinei, kad tai ne tik neteisingas, bet ir žemas, nevyriškas poelgis.

2. *Aukščiausioji valdžia negali būti prarasta.* Antra. Kadangi teisė įkūnyti visų jų asmenį yra atiduota tam, kurį jie padarė suverenu kiekvieno susitarimu su kitu, o ne suvereno susitarimu su kuriuo nors iš jų, tai ir negali taip būti, kad suverenas sulaužytų susitarimą, vadinasi, ir nė vienas iš jo pavaldinių negali būti išlaisvintas nuo pavaldumo tuo pretekstu, kad suverenas kaip nors pažeidė susitarimą. Akivaizdu, kad tas, kuris tapo suverenu, prieš tai nesudarė jokio susitarimo su savo pavaldiniais, nes jis arba turėtų jį sudaryti su daugybe žmonių kaip viena susitarimo šalimi, arba jis turėtų sudaryti susitarimus su kiekvienu žmogumi atskirai. Su visais, kaip viena šalimi, sutartis neįmanoma, nes jie dar nėra vienas asmuo; jeigu jis sudarytų tiek atskirų susitarimų, kiek yra žmonių, šie susitarimai, po to, kai jis įgytų aukščiausiąją valdžią, nebegalio, ir kiekvienas kurio nors iš jų tvirtinimo veiksmas būtų jo sulaužymas; šis veiksmas yra tiek jo paties, tiek ir visų kitų, nes padarytas jų visų asmenis vardu ir remiantis kiekvieno iš jų teise.

Be to, jei kuris nors vienas ar daugiau jų tvirtina, kad buvo pažeistas susitarimas, kurį suverenas sudarė prieš įsteigiant valstybę, o kiti arba vienas kuris iš jo pavaldinių, ar vien jis pats tvirtina, kad susitarimas nebuvo pažeistas, tokiu atveju nėra teisėjo, kuris išspręstų jų ginčą; todėl vėl grįžtama prie kalavijo teisės, ir kiekvienas žmogus atgauna teisę apsiginti savo paties jėgomis, priešingai

sumanymui, kurį jie turėjo įsteigiant valstybę. Todėl bergždžias dalykas būtų suteikti aukščiausiąją valdžią išankstinio susitarimo būdu. Nuomone, kad koks nors monarchas gauna savo valdžią susitarimu, t. y. su tam tikra sąlyga, atsiranda iš nesugebėjimo suprasti tos lengvos tiesos, kad susitarimai yra vien žodžiai ir alsavimas, jie turi tik tiek galios įpareigoti, sulaikyti, apriboti ar apginti kokį nors žmogų, kiek jiems jos suteikia valstybės galia, t. y. nesurištos rankos to žmogaus ar žmonių susirinkimo, kuris turi aukščiausiąją valdžią ir kurio veiksmai yra pripažįstami jų visų ir atliekami visų jų galia, suvienyta suverene. Tačiau kai tautos susirinkimas tapo suverenu, tada niekas neįsivaizduoja, kad jį įsteigiant irgi buvo sudarytas toks susitarimas, nes niekas nėra toks bukas, jog sakytų, pavyzdžiui, kad Romos liaudis sudarė susitarimą su romėnais, jog turės aukščiausiąją valdžią tam tikromis sąlygomis, kurių neįvykdžius, romėnai teisėtai gali nuversti Romos liaudies valdžią. Žmonės nemato, jog monarchijos ir liaudies valdžios pagrindas yra panašus, jis kyla iš kai kurių žmonių ambicijų, – jie yra palankesni susirinkimo valdžiai, kurioje gali tikėtis dalyvauti, o ne monarchijai, kurios valdyme dalyvauti jie neturi jokių vilčių.

3. *Niekas, nepažeisdamas teisingumo, negali protestuoti prieš daugumos paskelbtą suvereno įsteigimą.*

Trečia, kadangi dauguma savo balsais paskelbė suverena, tai tas, kuris su tuo nesutiko, dabar turi sutikti su visais kitais, t. y. turi pripažinti visus suvereno veiksmus, arba, priešingu atveju, teisėtai gali būti visų kitų sunaikintas. Juk jeigu jis savanoriškai sutiko su tais, kurie buvo susirinkę, su bendrija, tuo jis pakankamai pareiškė savo valią (vadinasi, tylomis įsipareigojo) paklusti tam, ką dauguma nuspręs; todėl, jeigu jis atsisakys paklusti tai daugumai ar protestuos prieš kurį nors jos potvarkį, jis elgsis priešingai savo susitarimui, todėl neteisingai. Ir ne-

svarbu, ar jis sutiko su susirinkimu, ar ne, ar buvo paklaustas dėl savo sutikimo, ar ne, turi paklusti jų potvarkiams arba pasilikti karo būklėje, kurioje jis buvo prieš tai, kai jį, nepadarydamas nieko neteisėto, gali sunaikinti bet kuris žmogus.

4. **Suvereno veiksmų pavaldiniai negali teisėtai smerkti.** Ketvirta, kadangi kiekvienas pavaldinys yra visų įsteigtojo suvereno veiksmų ir sprendimų įgaliotojas ir autorius, vadinasi, kad ir ką suverenas darytų, negali būti neteisėta skriauda kuriam nors iš jo pavaldinių, jis negali būti kurio nors iš jų apkaltintas neteisėtingumu. Nes tas, kuris ką nors daro kito įgaliotas, nedaro nieko neteisėto ir jokios skriaudos tam, kurio įgaliojimu jis veikia. Šiuo valstybės įsteigimu kiekvienas atskiras žmogus yra visko, ką daro suverenas, įgaliotojas ir autorius, taigi ir tas, kuris skundžiasi neteisėta žala, jam padaryta jo suvereno, skundžiasi tuo, kieno įgaliotojas ir autorius yra jis pats, todėl ir turėtų kaltinti ne ką nors kita, o vien save. Bet ir savęs neturėtų kaltinti, nes skriausti savęs neįmanoma. Tiesa, tie, kurie turi aukščiausiąją valdžią, gali padaryti ką nors šališko, bet ne neteisębę ar skriaudą, tikrąją šių žodžių reikšmę.

5. **Kad ir ką suverenas darytų, jo negali nubausti pavaldinys.** Penkta, iš to, kas pasakyta, išplaukia, kad nė vienas žmogus, turintis aukščiausiąją valdžią, negali teisėtai būti nuteistas mirti ar kaip nors kitaip būti savo pavaldinių nubaustas. Juk, kaip matėme, kiekvienas pavaldinys yra suvereno veiksmų įgaliotojas, todėl nubaustų kita už veiksmus, kuriuos pats padarė.

6. **Suverenas – teisėjas, sprendžiantis, kas yra būtina jo pavaldinių taikai ir saugumui.** Kadangi šio įsteigimo tikslas yra taika ir bendras saugumas, o kas turi teisę į tikslą, tas turi teisę ir į priemones jam siekti, tai bet kurio žmogaus ar susirinkimo, turinčių aukščiausiąją valdžią,

teisė priklauso būti teisėju, sprendžiančiu ir dėl taikos, ir dėl saugumo priemonių, taip pat ir dėl kiliūčių, trukdančių juos įgyvendinti ar juos pažeidžiančių; ir daryti viską, ką jis manys esant būtina taikai palaikyti ir saugumui užtikrinti, iš anksto užkertant kelią nesantaikai viduje ir apsisaugant nuo išorinio puolimo, o jei taika ir saugumas jau prarasti, stengtis juos sugrąžinti. Taigi jis

ir teisėjas, sprendžiantis, kokių doktrinų juos reikia mokyti. Šešta, aukščiausieji valdžiai priklauso spręsti, kurios nuomonės ir doktrinos yra priešingos taikai ir kurios padeda ją palaikyti, vadinasi, ir nutarti, kokiomis progomis, ir kokiems žmonėms galima leisti kalbėti žmonių miniomis ir kas turi iširti doktrinas, dėstomas knygoje, prieš jas išleidžiant. Mat žmonių veiksmus nulemia jų doktrinos, ir gerai formuojamos nuomonės yra ir geras žmonių veiksmų valdymas, stekiant taikos ir santarvės. Nors doktrinos kriterijus yra tiesa, tačiau tai neprieštarauja, kad ji būtų reguliuojama ir taikos požiūriu, nes doktrina, prieštaraujanti taikai, negali būti teisingesnė už taiką ir santarvę, kurios negali prieštarauti prigimtiniam įstatymui. Tiesa, valstybėse, kuriose dėl valdovų ir mokytojų aplaidumo ar neišmanymo kuriuo nors metu visuotinai paplito klaidingos doktrinos, priešingos joms tiesos gali pasirodyti žalingos. Tačiau ir labai netikėtai išiveržusi nauja tiesa savaime niekada nesugriauna taikos, nebent tik kartais pažadina snaudžiantį karą. Nes tie žmonės, kurie yra taip aplaidžiai valdomi, kad drįsta griebtis ginklo nuomonei apginti ar jai įtvirtinti, vis dar tebėra karo būklėje; ir jų būklė – ne taika, o vien tik ginklą trumpam padėjimas į šalį, bijantis vienas kito; ir jie gyvena kaip ir anksčiau nuolat rengiamiesi mūšiu. Todėl suverenui, kuris turi aukščiausiąją valdžią, priklauso būti teisėju arba paskirti visus nuomonių ir doktrinų tei-

sėjus, kaip taikai būtina dalyką, ir taip išvengti nesantaiskos ir pilietinio karo.

7. *Teisė kurti taisykles, kad kiekvienas pavaldinys žinotų, kas yra jo nuosavybė, ir joks kitas pavaldinys negalėtų, nenusižengdamas teisingumui, jos atimti iš jo.* Septinta, aukščiausiai valdžiai priklauso visa valdžia nustatyti taisykles, kad kiekvienas žmogus žinotų, kokiomis gėrybėmis jis gali naudotis ir kokius veiksmus jis gali atlikti, kad nė vienas jo pavaldinys prie jo nekibūt ir jam netrukdytų; šitai žmonės ir vadina *nuosavybe*. Nes iki aukščiausios valdžios įkūrimo (kaip jau buvo parodyta) visi žmonės turėjo teisę į visus daiktus, dėl to neišvengiamai kildavo karas; todėl ši nuosavybė, būdama būtina taikai ir priklausydama nuo aukščiausios valdžios, yra šios valdžios aktas, siekiantis pilietinės taikos. Šios nuosavybės (arba *meum* ir *tuum*) ir *gerio, blogio, to, kas teisėta*, ir to, kas *neteisėta* pavaldinių veiksmuose, taisyklės yra pilietiniai įstatymai, t. y. kiekvienos atskiros valstybės įstatymai, nors pavadinimas *pilietinis įstatymas* dabar yra tautomams; kai Roma vaidino svarbų vaidmenį didesnėje pasaulio dalyje, jos įstatymai tuo metu ten buvo pilietinis įstatymas.

8. *Jam taip pat priklauso visa teisingumo vykdymo ir ginčų sprendimo teisė.* Aštunta, aukščiausiai valdžiai priklauso jurisdikcijos teisė, t. y. nagrinėti ir spręsti visus ginčus, kurie gali kilti dėl pilietinio, tiek dėl prigimtinio įstatymo ar dėl fakto. Kadangi, neišsprendus ginčų, vienas pavaldinys nebūtų apsaugotas nuo kito pavaldinio įžeidimų ir skriaudų, ir įstatymai apie *meum* ir *tuum* būtų tušti, nes kiekvienam žmogui dėl įgimto ir būtinio noro apsaugoti lieka teisė apsiginti savo paties jėgomis, tai yra karo būkle, priešinga tam tikslui, dėl kurio yra įsteigta kiekviena valstybė.

9. *Ir teisė skelbti karą ar sudaryti taiką, ką jis manys esant geriausia.* Devinta, aukščiausiai valdžiai priklausant so teisė skelbti karą ar sudaryti taiką su kitomis tautomis ir valstybėmis, t. y. teisė spręsti, kada dėl bendro labo reikia surinkti kariuomenę ir kokio dydžio ji turi būti, kaip ją apginkluoti ir apmokėti; taip pat ir teisė rinkti pinigus iš pavaldinių toms išlaidoms padengti, nes jėga, kuri turi apginti žmones, yra armija, o armijos jėga – jos pajėgos, suvienytos ir vieningai vadovaujamos; šis vadovavimas priklauso suverenui, nes vien vadovavimas *kariuomenei*, net ir be kitos institucijos, vadovaujantįjį daro suverenu. Todėl, kad ir kas būtų armijos generolas, tas, kuris turi aukščiausiąją valdžią, visuomet yra generalisimas.

10. *Ir teisė pasirinkti visus patarėjus ir ministrus tiek taikos, tiek ir karo metu.* Dešimta, aukščiausiai valdžiai priklauso pasirinkti visus patarėjus, ministrus, pareigūnus ir teisėjus ir taikos, ir karo metu. Matydami, kad suvereno tikslas yra bendra taika ir saugumas, suprantame, kad jis turi teisę naudoti tokias priemones, kurios, jo manymu, yra tinkamiausios šiam tikslui pasiekti.

11. *Ir teisė apdovanoti ir bausti (jeigu ankstesnis įstatymas nenustatė apdovanojimo ir bausmės dydžio) taip, kaip jam atrodo esant protinga.* Vienuolikta, suverenui yra suteikta teisė apdovanoti turtais ar pasižymėjimo ženklais ir nubausiti fizinėmis ar piniginėmis baudomis ar pažeminimu kiekvieną pavaldinį, laikantis anksčiau jo išleisto įstatymo; jeigu tokio įstatymo nėra, suverenas gali elgtis, kaip jam atrodys, jog tai labiausiai paskatins žmones tarnauti valstybei ar sulaukys juos nuo kenkimo jai.

Ir suteikti garbės titulus bei hierarchijos rangus. Galiausiai, turint omenyje tai, kaip žmonės iš prigimties yra linkę save vertinti, kokios pagarbos jie reikalauja iš kitų ir kaip mažai jie vertina kitus žmones, ir dėl to tarp jų

tokio išankstinio pasidalijimo negali būti, kad ji pasidalytų ir į tarpusavyje kariaujančias armijas. Jeigu didžioji Anglijos gyventojų dauguma būtų nesilaikiusi nuomonės, kad šios teisės yra padalytos tarp karaliaus, lordų ir bendruomenių rūmų, tauta niekada nebūtų pasidalijusi ir įsitraukusi į pilietinį karą – pirmiausia dėl politinių nesutarimų, o vėliau dėl nesutarimų vienos ar kitos religijos išpažinimo laisvės klausimu; šis pilietinis karas buvo gera pamoka žmonėms dėl aukščiausiųjų suvereno teisių, kad ne daug dabar (Anglijoje) atsirastų tokių, kurie nematytų, kad šios teisės yra nedalijamos ir kad tokios jos bus visuotinai pripažintos, kai vėl įsivyras taika, ir taip bus tol, kol nebus užmirštos patirtos nelaimės, – bet ne ilgiau, nebent prastuomenė būtų labiau išsimokslinusi nei iki šiol.

Suverenas negali atsiskakyti teisių kiemo nors naudai, neatsiskydamas aukščiausiosios valdžios. Kadangi šios teisės yra esminės ir nedalomos, iš to būtinai išplaukia, kad ir kokiais žodžiais kuri nors iš jų atrodytų kam nors padovanota ar suteikta, jeigu tiesiogiai nebus atsižadėta ir pačios aukščiausiosios valdžios, o suverenu bus toliau vadinamas dovanotojas, tai dovana bus tuščia; nes jei suverenas padovanojo viską, ką galėjo, o mes jam grąžiname aukščiausiąją valdžią, tada visos jo teisės atstatomos, kaip neatstojamos nuo aukščiausiosios valdžios.

Pavaldinių valdžia ir garbė išnyksta aukščiausiosios valdžios akivaizdoje. Kadangi aukščiausiai valdžiai priklausanti didžiulė valdžia ir galia yra nedaloma ir neatskiriama, mažai pagrista nuomonė tu, kurie sako, kad suverenūs karaliai, nors ir yra *singulis majores*, t. y. turi didesnę valdžią negu kiekvienas atskiras jų pavaldinys, tačiau jie yra *universis minores*, t. y. turi mažiau valdžios negu visi jų pavaldiniai kartu. Iš tikrųjų, jeigu *visi kartu* reiškia ne kolektyvinį kūną kaip vieną asmenį, ta-

nuolat vyksta varžybos, kyla kivirčiai, intrigos ir galiausiai karas, kuriame jie naikina vienas kitą ir susilpnina savo jėgas, reikalingas kovai su bendru priešu, būtina, kad veiktų garbės įstatymai ir būtų nustatytas valstybinis vertės matas tiems žmonėms, kurie nusipelnė ar gali nusipelnyti valstybei, ir kad vienas ar kitas žmogus turėtų galią įgyvendinti šiuos įstatymus. Tačiau jau sakėme, kad ne tik visa *kariuomenė* arba valstybės [ginkluotosios] pajėgos, bet ir visų ginčų teisminis sprendimas neatstojamai priklauso aukščiausiai valdžiai. Todėl suverenui priklausoma ir teisė suteikti garbės titulus, ir nustatyti, kokią vietą turi užimti kiekvienas žmogus ir koks turi būti jo kilmingumas, ir kokius pagarbos ženklus turi vienas kitam rodyti žmonės viešuose ir privačiuose susitikimuose.

Šios teisės nedalomos. Šios teisės yra aukščiausiosios valdžios esmė ir požymiai, iš kurių žmogus gali atpažinti, kokiam žmogui ar žmonių susirinkimui yra suteikta aukščiausioji valdžia, nes šios teisės yra neperduodamos ir nedalomos. Teisę kalti monetą, disponuoti nepilnamečių ipėdinių turtu ir jų asmeniu, teisę pirkti anksčiau už kitus turguose ir kitas įstatymų prerogatyvas suverenas gali perduoti kam nors kitam, išsaugodamas teisę ginti savo pavaldinius. Tačiau jeigu suverenas perduoda teisę vadovauti *kariuomenei*, teisminė valdžia (nors ją ir išsaugos) jam bus nebereikalinga, nes įstatymai nebus vykdomi; arba jeigu jis perleis kam nors teisę rinkti mokesčius, veltui jis turės teisę vadovauti *kariuomenei*; jeigu jis atsisakys teisės valdyti doktrinas, žmonės, baimindamiesi dvasių, gali pradėti maištauti. Taigi, jeigu panagrinesime bet kurią iš minėtų teisių, netrukus pamatysime, kad, netekus vienos, visų kitų išlaikymas bus neveiksmingas, tačiau ir teisingumui išsaugoti, o šiam tikslui ir yra įsteigtos visos valstybės. Šis padalijimas ir turimas galvoje, kai sakoma, kad viduje *pasidalijusi karalystė negali išlikti*, nes be

da *visi kartu* ir *kiekvienas atskirai* reiškia tą patį, todėl toks pasakymas yra beprasmiškas. Jeigu sakydami *visi kartu* supranta juos kaip vieną asmenį, kurį įkūnija suverenai, tada visų jų kartu valdžia sutampa su suvereno valdžia, taigi ir vėl pasakymas yra beprasmiškas. Ši beprasmybė pakankamai gerai matoma, kai aukščiausioji valdžia priklauso liaudies susirinkimui, bet nematoma, kai ji priklauso monarchui, – aukščiausioji valdžia yra ta pati, nesvarbu, kam ji priklauso.

Tiek suvereno valdžia, tiek jo garbė turi būti didesnė už kurio nors vieno ar visų jo pavaldinių garbę. Juk aukščiausioji valdžia yra visokios pagarbos šaltinis. Lordo, grafo, kunigaikščio ir princo titulai yra jos kūriniai. Kaip prieš poną tarnai, taip ir prieš suvereną pavaldiniai yra lygūs ir visai negerbiami. Ir nors vieni jų spindėtų labiau, kiti – mažiau, kai jų nepasiekia pono žvilgsnis, tačiau jam esant jie spindi ne daugiau kaip žvaigždės diena.

Aukščiausioji valdžia nėra tokia žalinga, kaip jos neguma sunkiai paklūsta mažumai. Kas nors gali čia prieštarauti, jog pavaldinių padėtis yra labai apgailėtina, nes jie nėra apsaugoti nuo to ar tu, kurie savo rankose turi tokią neribotą valdžią, geidulių ir kitų nežabotų aistrų. Ir dažniausiai tie, kurie gyvena monarcho valdomi, mano, jog tai yra monarchijos kaltė, o tie, kurie gyvena valdomi demokratinės valdžios ar kito aukščiausiojo susirinkimo, priskiria visus nepatogumus šiai valstybės formai, tuo tarpu valdžia visomis savo formomis, jei tik jos pakankamai tobulos, kad gintų pavaldinius, yra tokia pat; tie, kurie skundžiasi sunkumais, visai nemano, kad žmogus niekada negali gyventi be vienokių ar kitokių nepatogumų ir kad didžiausia priespauda, kokia tik gali būti esant bet kuriai valdymo formai ir kurią gali patirti apskritai visa tauta, vargu ar yra juntama, palyginti su

vargais ir baisiomis nelaimėmis, kuriuos sukelia pilietinis karas, arba palyginti su ta bevaldyste, kai žmonės nepaiso istatymų ir nepripažįsta jokios valdžios, kuri galėtų sulaukyti juos nuo plėšikavimo ir keršto; jie nepaiso ir to, kad didžiausia priespauda, kurią jie patiria iš savo vyresnybės, kyla ne dėl to, kad ji tikisi malonumo ar naudos iš padarytos žalos savo pavaldiniams ar jų susilpninimo, nes pavaldinių jėga yra ir jos pačios jėga ir garbė, o dėl pačių pavaldinių atkaklaus šykštumo, nenoro materialiai remti savo pačių gynybą, ir verčia savo valdytojus ištraukti iš jų viską, ką tik galima taikos metu, kad būtų pakankamai lėšų, staiga iškilus pavojui ar atsiradus netikėtai būtinybei pasipriešinti savo priešams ar juos nugalėti. Mat visi žmonės iš prigimties turi puikius padidinauosius stiklus (tai jų aistros ir savimeilė), per kuriuos kiekvienas mažiausias mokestis jiems atrodo kaip didžiulė skriauda, tačiau jiems trūksta žiūronų (būtent moralės ir pilietišku mo), kad pamatytų tolimas nelaimes, kurios jiems gresia ir kurių negalima išvengti, nemokant tokių mokesčių.

Devynioliktas skyrius

APIE ĮVAIRIAS ĮSTEIGTOSIOS VALSTYBĖS FORMAS IR APIE AUKŠČIAUSIOSIOS VALDŽIOS PAVELDIMUMĄ

Yra tik trys skirtingos valstybės formos. Valstybių skirtingumas pareina nuo suvereno, arba asmens, atstovaujancio visiems žmonėms ir kiekvienam iš jų daugybės. Kadangi aukščiausiąją valdžią gali turėti arba vienas žmogus, arba gausus žmonių susirinkimas, o šiame susirinkime turi teisę dalyvauti arba kiekvienas žmogus, arba tik tam tikri, iš kitų išsiskiriantys žmonės, todėl aišku, kad gali būti tik trys valstybės formos. Atstovu turi būti arba vienas žmogus, arba daugiau žmonių, o tai jau arba visu,

medžio vaisiaus, pamatė, jog yra nuogi, tai niekas šios vietos neaiškino taip, lyg anksčiau jie buvę akli ir nematę savo odos; šios vietos reikšmė yra aiški: būtent tuomet jie pirmą kartą suvokė savo nuogumą (tokius juos sukurti buvo Dievo valia) ir kad tai yra nepadoru ir susigėdė jie tylomis rūgojo patį Dievą. Ir tada Dievas sako: *Ar tu val-gei?* ir t. t., tarsi norėdamas pasakyti, ar tu, kuris privalai man paklusti, apsiėmė būti mano įsakymų teiseju? Tuo aiškiai (nors ir alegoriškai) pasakyta, kad pavaldiniai ne-turi teisės smerkti ar ginčyti įsakymus tu, kurie turi teisę įsakinėti.

Aukščiausioji valdžia visose valstybėse turi būti ab-soliuti. Taigi, mano supratimu, aišku, kad, remiantis pro-tu ir Šventuoju Raštu, aukščiausioji valdžia, ar ji priklaus-ytų vienam žmogui ar žmonių susirinkimui, kaip esti liaudies ir aristokratinėse valstybėse, yra tokia didelė, ko-kią tik galima įsivaizduoti. Ir nors žmonės gali manyti, kad dėl tokios neribotos valdžios galima susilaukti daug blogų pasekmių, tačiau, neturint jos, pasekmės dėl amži-nos kovos visų prieš visus yra daug liūdnėsnes. Žmogaus padėtis šiame gyvenime niekada nebus be vargų ir sun-kumų, tačiau didžiausi sunkumai bet kurioje valstybėje kyla dėl pavaldinių nepaklusnumo ir dėl to, kad laužomi tie susitarimai, kurie duoda pradžią valstybei. Ir jeigu kas nors manydamas, kad aukščiausioji valdžia yra pernelyg didelė, pamėgins ją sumažinti, jis turės paklusti tokiai valdžiai, kuri gali ją apriboti, t. y. dar didesnei valdžiai.

Labiausiai prieštaraujama [šiam teiginiui] pasiremiant praktika, kai žmonės klausia, kur ir kada tokia valdžia pripažino pavaldiniai? Savo ruožtu galima juos paklaus-ti: kur ir kada buvo karalystė, kurioje ilgą laiką nebūtų buvę sąmyšių ir pilietinio karo? Tose tautose, kurių vals-tybės gyvavo ilgai ir buvo sunaikintos vien išorės priešų, pavaldiniai niekada nesiginčijo dėl aukščiausiosios val-

džios. Tačiau argumentai, apeliuojantys į praktika, ku-riuos pateikia žmonės, nuodugnai neišnagrinėję ir neap-svarstę tikrųjų valstybių priežasčių ir prigimties ir kas-dien kencia tas nelaimės, kurios kyla dėl jų nežinojimo, neturi galios. Mat nors ir visur pasaulyje žmonės namų pamatus klotų ant smėlio, iš to negalima būtų daryti iš-vados, kad taip ir turi būti daroma. Valstybių kūrimo ir išsaugojimo mene yra tam tikros taisyklės, kaip aritmeti-koje ir geometrijoje, ne vien praktika (kaip teniso žaidi-me), bet šioms taisyklėms surasti vargšai žmonės neturi laisvo laiko, o tiems, kurie jo turi, iki šiol trūko ir smal-sumo, ir metodo.

Dvidešimt pirmas skyrius APIE PAVALDINIŲ LAISVĘ

Kas yra laisvė. LAISVĖ arba LAISVUMAS, tiksliai sakant, yra pasipriešinimo nebuvimas (priešinimasi aš suprantu kaip išorines judėjimo kliūtis), ir nė kiek ne mažiau gali būti taikoma neprotینگoms ir negyvos būtybėms, kaip ir protینگoms būtybėms. Jeigu kas nors yra taip surištas ar apsuptas, kad gali judėti tik tam tikroje erdvėje, kurią apibrėžia kokio nors išorinio kūno priešinimasis, mes sa-kome, kad jis nėra laisvas judėti toliau. Taip sakoma ir apie visas gyvas būtybes, kol jos yra įkalintos ar suvaržy-tos sienų ar grandinių, ir apie vandenį, kuris sulaikomas krantų ar indų, nes be jų išsiliėtų į didesnę erdvę, kad jie neturi laisvės taip judėti, kaip judėtų be išorinių kliūčių. Tačiau, kai judėjimo kliūtis yra paties daikto struktūroje, paprastai nesakome, kad jis neturi laisvės, o sakome, kad jis neturi galios judėti, pavyzdžiui, kai akmuo stūkso vie-toje arba žmogus yra prikaustytas prie ligos patalo.

Ką reiškia būti laisvam. Tikrąją ir visuotinai priimtą žodžio reikšmę, LAISVAS ŽMOGUS yra tas, kuriam niekas ne-

trukdo daryti tai, ką nori, nes jis savo jėga ir protu gali tai padaryti. Jeigu žodžiai *laisvas* ir *laisvė* yra taikomi ne vien kūnams, bet ir kitiems daiktams, tai yra piktnaudžiavimas šiais žodžiais, nes tai, kas negali judėti, negali būti ir trukdomas. Todėl, kai sakoma, pavyzdžiui, kad kelias laisvas, čia turima omeny ne kelio laisvė, o laisvė tu, kurie šiuo keliu juda nestabdomi. Ir kai sakome, kad dovana yra laisva, turime galvoje ne dovanos, o dovanotojo laisvę, nes joks įstatymas ar susitarimas nevertė jo dovanoti šios dovanos. Taigi, kai mes *laisvai kalbame*, tai ne balso ar tarimo laisvė, o laisvė to žmogaus, kurio joks įstatymas neįpareigoja kalbėti kitaip, nei jis kalba. Pagaliau, kai sakome *laisva valia*, galima kalbėti ne apie valios, noro ar polinkio laisvę, o tik apie žmogaus laisvę, t. y. apie tai, kad jis nevaržomas gali daryti tai, kam jis turi valią, kas jį traukia ir ko jis trokšta.

Baimė ir laisvė yra suderinamos. Baimė ir laisvė yra suderinamos tada, kai, pavyzdžiui, žmogus išmeta savo prekes į jūrą iš *baimės*, kad nenuskėtų jo laivas, jis tai daro savo noru ir gali to nedaryti, jei to panorės. Vadinausi, taip elgiasi *laisvas* žmogus; šitaip ir žmogus grąžina savo skolas kartais tik iš *baimės* būti įkalintas, nes jokia kliūtis netrukde jam atsiskaityti ją mokėti; tai irgi *laisvo* žmogaus veiksmas. Apskritai visi veiksmai, kuriuos žmonės valstybėse daro iš įstatymo *baimės*, yra veiksmai, nuo kurių atlikėjai gali *laisvai* susilaikyti.

Laisvė ir būtinybė yra suderinamos. *Laisvė* ir *būtinybė* yra suderinamos, kaip, pavyzdžiui, upės vanduo, kuris turi ne tik *laisvę*, bet ir *būtinybę* tekėti savo vaga; taip yra ir su veiksmais, kuriuos žmonės daro savanoriškai; kadangi jie kyla iš jų valios, tai jie kyla iš *laisvės*, tačiau kadangi kiekvienas žmogaus valios aktas, kiekvienas noras ir polinkis kyla dėl kokios nors priežasties, o ši – dėl kitos priežasties nenutrūkstamoje priežasčių grandinėje

(kurios pirmoji grandis yra Dievo – pirmosios priežasties – rankose), tai jie kyla dėl *būtinybės*. Todėl tam, kuris galėtų matyti šių priežasčių ryšį, visų žmogaus laisvų veiksmų *būtinybė* taptų akivaizdi. Todėl Dievas, kuris viską mato ir viską tvarko, mato ir tai, kad žmogaus *laisvė* daryti, ką jis nori, yra *būtinybė* daryti tai, ko nori Dievas, ne daugiau ir ne mažiau. Mat žmonės, nors ir gali daryti daugelį dalykų, kurių Dievas neliepė daryti ir už tai jis nėra atsakingas, negali karštai trokšti kokio nors daikto ar jo pageidauti, jei to priežastis nebūtų Dievo valia. Ir jeigu Dievo valia neužtikrintų žmogaus valios, taigi ir visko, kas nuo žmogaus valios priklauso, *būtinybės*, žmogaus *laisvė* būtų prieštaravimas ir kliūtis Dievo visagalybei ir *laisvei*. Šituo užtekintai pasakyta (mūsų dalykui) apie šią prigimtinę *laisvę*, vien kuri ir yra teisingai vadinama *laisve*.

Dirbtiniai ryšiai, arba susitarimai. Panašiai kaip žmonės, siekdami taikos ir taip apsaugoti, sukūrė dirbtinį Žmogų, kurį mes vadiname valstybe, taip jie sukūrė ir dirbtines grandines, vadinamas *pilietiniais įstatymais*, kurių jie patys tarpusavio susitarimais viena galą pritvirtino prie lūpų to žmogaus ar susirinkimo, kuriems jie suteikė aukščiausiąją valdžią, o kitą galą – prie savo ausų. Šie ryšiai, nors iš prigimties ir silpni, vis dėlto gali būti tokie, kad laikytų dėl pavojaus grėsmės, o ne dėl to, kad juos būtų sunku nutraukti.

Pavaldinių laisvė yra laisvė nuo susitarimų. Šių ryšių požūriū dabar aš ir kalbėsiu apie *pavaldinių laisvę*. Juk matant, kad pasaulyje nėra tokios valstybės, kurioje būtų pakankamai taisyklių visiems žmonių veiksmams ir žodžiams reguliuoti (nes tai neįmanoma), iš to būtinai išplaukia, kad visuose veiksmuose, kurių įstatymai nemini, žmonės yra laisvi daryti tai, ką jų pačių protas sakys esant jiems naudingiausia. Ir jeigu laisvę tikrąja to žodžio pras-

me suprasime kaip fizinę laisvę, t. y. laisvę nuo grandinių ir kalėjimo, būtų visiškai nesamone, jei žmonės reikalautų sau, kaip tai jie daro, laisvės, kuria jie ir taip aktyviai naudojami. Antra vertus, jeigu mes laisvę suprasime kaip laisvę nuo įstatymų, ne mažiau kvaila, kad žmonės reikalautų, kaip jie iš tikrųjų ir daro, tokios laisvės, kurią turėdami visi kiti žmonės galėtų tapti jų gyvenimų šeiminkais. Ir nors tai labai kvaila, kaip tik to jie ir reikalauja, nežinodami, kad įstatymai yra bejėgiai juos apginti, jeigu žmogaus ar žmonių rankose nėra ginklo, kuriuo būtų galima priversti šiuos įstatymus vykdyti. Todėl pavaldinio laisvė yra tik tuose dalykuose, kuriuos, reguliuodamas jų veiksmus, suverenai nutylėjo, pavyzdžiui, laisvė pirkti ir parduoti ar kitaip sudaryti sutartis vieniems su kitais, laisvė pasirinkti savo gyvenamąją vietą, savo mitybą, savo verslą, savo nuožūrą, auklėti bei pastatyti ant kojų savo vaikus ir pan.

Pavaldinio laisvė yra suderinama su neribota suvereno valdžia. Vis dėlto nereikia mūsų suprasti taip, kad tokia laisvė panaikina ar apriboja suvereno valdžią sprendžiant gyvybės ar mirties klausimą. Jau buvo parodyta, kad viskas, ką tik aukščiausiasis atstovas padarytų pavaldiniui, nesvarbu kokia dingstimi, negali būti, tikrąja to žodžio prasme, pavadinta neteisingumu ar neteisėtumu, nes kiekvienas pavaldinys yra visų veiksmų, kuriuos atlieka suverenai, įgaliotojas; taigi šis turi teisę į viską, išskyrus vien tai, kad jis pats yra Dievo pavaldinys ir todėl privalo laikytis prigimtinių įstatymų. Todėl valstybėse gali taip atsirasti ir dažnai taip atsitinka, kad pavaldinys aukščiausios valdžios įsakymu nuteisiamas mirti ir vis dėlto čia nė vienas nedarė kitam nieko neteisingo, pavyzdžiui, kaip tada, kai Iftachas atidavė paaukoti savo dukterį⁶. Šiuo ir panašiais atvejais tas, kuris taip miršta, buvo laisvas atlikti veiksmą, už kurį jis vis dėlto, nenusižengiant jokiame

neteisingumui, pasmerkiamas mirti. Tas pat tinka ir aukščiausiam valdovui, kuris nuteisiamas mirti nekaltą pavaldinį. Ir nors šis veiksmas prieštarauja prigimtiniam įstatymui, kaip priešingas teisingumui (pavyzdžiui tai, kad Dovydas nužudė Ūriją⁷), tačiau tai nebuvo neteisingumas, padarytas Ūrijai, o neteisingumas, padarytas Dievui. Ne Ūrijai, nes teisė Dovydui daryti, kas jam patinka, suteikė pats Ūrija. Vis dėlto tai neteisingumas, padarytas Dievui, nes Dovydas buvo Dievo pavaldinys, ir daryti kokią nors neteisybę jam draudė prigimtinis įstatymas. Ši skirtumą akivaizdžiai patvirtino pats Dovydas, kai jis atgailaudamas dėl to sakė: „Tik tau vienam aš nusidėjau“. Taip pat, kai atėniečiai iš savo valstybės dešimčiai metų išstremdavo įtakingiausius žmones, nemanė darantys kokią nors neteisybę, ir jie niekada neklausdavo, koki nusikaltimą tremiamasis padarė, o tik kokią žalą jis gali jiems padaryti. Maža to, jie nuteisdavo išvaryti, patys nežinodami ką, nes kiekvienas pilietis atsinešdavo į turgaus aikštę austrės kriauklę, ant kurios būdavo parašytas vardas to, kurį jis manė būtina išvaryti nepateikdamas jam jokio konkretaus kaltinimo; kartą taip buvo išvarytas Aristeidas dėl savo pagarsėjusio teisingumo, o kartą – nesėkmingas juokdarys Hiperbolas⁸, kad iš jo taip pasijuoktų. Tačiau niekas negali pasakyti, kad laisvieji atėniečiai neturėjo teisės jų išstremti ar kad atėniečiai nebūtų turėję laisvės juokauti ar būti teisingas.

Laisvė, kurią giria rašytojai, yra suverenų, o ne eilinių asmenų laisvė. Laisvė, apie kurią taip dažnai ir taip pagarbiai kalbama senovės graikų ir romėnų istorijos ir filosofijos veikaluose ir raštuose bei svarstymuose tų, kurie iš jų įgijo visą savo politikos mokslingumą, yra ne atskirų žmonių, o valstybės laisvė, kuri yra tokia pat kaip ir toji, kurią turėtų kiekvienas žmogus, jei visai nebūtų pilietinių įstatymų ir valstybės. Ir jos padariniai taip pat būtų

tie patys, nes kaip tarp žmonių, nepripažįstančių jokios valdžios, vyksta amžinas karas kaimyno su kaimynu, nėra jokio paveldėjimo, kurį galima būtų perduoti sūnui ar tikėtis iš tėvo, jokios turto ir žemių nuosavybės, jokio saugumo, tik visiška ir absoliuti kiekvieno atskiro žmogaus laisvė, taip ir viena nuo kitos nepriklausomose valstybėse ir respublikose, kiekviena jų (ne kiekvienas žmogus) turi absoliučią laisvę daryti tai, ką jis (t. y. žmogus ar susirinkimas, kuris jai atstovauja) nuspręs labiausiai prisidedant prie jos gerovės. Dėl to jos gyvena nuolatinio karo būklėje, nuolat pasirengusios mūšui, apie tai byloja prie jų sienų sutelkta kariuomenė ir patrankos, nukreiptos į visus kaimynus, kurie tik yra aplinkui. Atėniečiai ir romėnai buvo laisvi, t. y. laisvos valstybės; ne ta prasme, kad kiekvienas atskiras žmogus būtų turėjęs laisvę priešintis savo atstovams, o ta, kad jų atstovas turėjo laisvę priešintis kitoms tautoms ar jas užpulti. Ant Lukos miesto bokštelių didelėmis raidėmis iki šiol užrašytas žodis LIBERTAS, tačiau nė vienas žmogus negali iš to daryti išvada, kad čia eilinis žmogus turi daugiau laisvės ar labiau išlaisvintas nuo tarnavimo valstybei, negu Konstantinopolyje. Tiek monarchinėje, tiek demokratinėje valstybėje laisvė yra ta pati.

Deja, žmones lengva apgauti viliojančiu laisvės vardu; ir dėl sugėbėjimo atskirti stokos jie klaidingai laiko savo paveldėta ir prigimtinę teisę tai, kas yra vien valstybės teisė. Ir kai šią klaidą patvirtina žmonės, pagarsėję savo veikalais šia tema, nėra ko stebėtis, jei tai sukeltia sąmyšį ir įvyksta valdžios pakeitimas. Šiose Vakarų pasaulio šalyse esame įpratę savo nuomonę apie valstybių įsteigimą ir teises perimti iš Aristotelio, Cicerono ir kitų vyrų, graikų ir romėnų, kurie, gyvendami demokratinėse valstybėse, kildino šias teises ne iš prigimtinių principų, o surašydavo jas į knygas iš savo demokratinėse valstybių patirties, taip kaip gramatikai aprašo ir apibūdina kalbos

taisykles, remdamiesi savo meto patirtimi, arba poezijos taisykles, remdamiesi Homero ir Vergilijaus poemomis. Kadangi atėniečiai buvo mokomi (norint sulaikyti juos nuo noro keisti savo valdžią), kad jie yra laisvi žmonės, o visi, kurie gyvena monarchijoje, yra vergai, todėl Aristotelis savo *Politikoje* (6 kn. 2 sk.) rašo: „Reikia daryti prielaidą, kad demokratijoje yra LAISVĖ, nes visuotinai manoma, kad nė vienas žmogus nėra LAISVAS esant bet kokiam valdymo formai“. Panašiai kaip Aristotelis, Ciceronas bei kiti rašytojai grindė savo valstybės mokslą romėnų nuomonėmis, o pastaruosius nekėsti monarchijos pirmiausia išmokė tie, kurie nuvertė nuo sosto savo suvereną ir tarp savęs pasidalijo Romos aukščiausiąją valdžią, o vėliau – jų ipėdiniai. Skaitydami šiuos graikų ir romėnų autorius, žmonės nuo vaikystės įprato (prisidengdami klaidinga laisvės regimybė) palankiai žiūrėti į maištus ir neleistinais kontroliuoti savo suverenų veiksmus, o toliau kontroliuoti šiuos kontrolierius, ir dėl to buvo pralieta tiek daug kraujo, jog manau galįs tikrai pasakyti, kad niekada niekas nebuvo taip brangiai pirқта, kaip šios Vakarų šalys su-mokėjo už senovės graikų ir lotynų kalbų mokymąsi.

Kaip išmatuoti pavaldinių laisvę. Pereinant prie tikros pavaldinių laisvės konkrečių momentų, t. y., kada pavaldiny, nedarydamas nieko neteisėto, gali nepaklusti suverenų įsakymui, turime apsvarstyti, kokių teisių mes atsisakome, kai įsteigiame valstybę, arba (o tai tas pat) kokios laisvės atsižadame, laikydami savais visus be išimties žmogaus ar susirinkimo, kuriuos padarėme savo suverenu, veiksmus. Mat *paklusnumo* akte yra ir mūsų *privalejimas*, ir mūsų *laisvė*, kurie turi argumentuotai išplaukti iš paklusnumo, nes nėra jokio žmogaus *privalejimo* ar *įsipareigojimo*, kuris nekiltų iš kokio nors jo paties akto, nes visi žmonės iš prigimties yra vienodai laisvi. Kadangi tokie argumentai turi būti arba paremti aiškiais

žodžiais „Aš įgalioju jį atlikti visus veiksmus“, arba ketinimu to, kuris pasiduoda jo valdžiai (ši ketinimą reikia suprasti iš tikslo, dėl kurio jis pasiduoda valdžiai), tai pavaldinio privalėjimą ir laisvę reikia kildinti arba iš šių, arba iš kitų jiems prilygstančių žodžių, arba iš aukščiausiosios valdžios įsteigimo tikslo, būtent pavaldinių santarvės ir jų gynimo nuo bendro priešo.

Pavaldiniai yra laisvi ginti savo gyvybę net ir nuo tų, kurie teisėtai į juos kėsinaisi. Todėl, pirmiausia, matant, kad įsteigtoji aukščiausioji valdžia yra sukurta kiekvienam susitarus su kiekvienu kitu, o įgytoji aukščiausioji valdžia yra sukuriamą nugalėtojų ir nugalėtojų arba vaiko ir tėvų susitarimu, akivaizdu, kad kiekvienas pavaldinys yra laisvas visų tų dalykų, į kuriuos teisė negali būti perduota susitarimu, atžvilgiu. Aš jau parodyčiau keturioliktame skyriuje, jog susitarimai, kad žmogus negins savo gyvybės, yra tušti. Todėl

jie neprivalo save žaloti. Jeigu suverenas įsako žmogui (nors ir teisingai nuteistam) nužudyti, sužeisti ar sužaloti patį save, ar nespriešinti tiems, kurie į jį kėsinsis, ar sušaikyti nuo valgio, kvėpavimo, vaistų vartojimo ar kokio nors kito dalyko, be kurio jis negali gyventi, tai tas žmogus yra laisvas nepaklusti.

Jeigu kokį nors žmogų tardo suverenas ar kas nors kitas jo vardu dėl padaryto nusikaltimo, jis neprivalo (jeigu jam negarantuojamas atleidimas) prisipažinti, nes joks žmogus (kaip jau parodyčiau šiame skyriuje) negali būti susitarimo įpareigotas apkaltinti save patį.

Be to, pavaldinio pripažinimas aukščiausiosios valdžios teisių yra šiuose žodžiuose: „Aš pripažįstu savais arba priištiumu atsakomybę už visus jo veiksmus“, kurie nėra kiek varžo jo paties pirminės prigimtinės laisvės, nes, leisdamas suverenui nužudyti mane, aš neįsipareigoju nužudyti pats save jam įsakius. Viena yra pasakyti: „Nužudyk mane

arba mano draugą, jei tau patinka“, ir visai kas kita: „Aš nužudysiu ar nužudysiu savo draugą“. Iš čia išplaukia, kad joks žmogus neįpareigojamas, remiantis minėtais žodžiais, nužudyti save ar kitą žmogų. Taigi žmogaus privalėjimas suvereno įsakymu atlikti kokią nors pavojingą ar negarbingą užduotį išplaukia ne iš tų žodžių, kurie išraišyti pavaldinumo akte, o iš kefinimo, kuris turi būti suprastas iš šio akto tikslo. Todėl, kai mūsų atsisakymas šiuo atveju paklusti naikina šį tikslą, dėl kurio buvo įkurta aukščiausioji valdžia, tada žmogus nėra laisvas atsisakyti paklusti, kitu atveju jis yra laisvas.

Nei dalyvauti kare, jeigu jie savo noru to neapsiima. Šiuo pagrindu žmogus, kuriam įsakyta kautis su priešu, nors jo suverenas ir turi teisę nubausti jį už jo atsisakymą mirtimi, vis dėlto daugeliu atvejų jis gali atsisakyti paklusti, nedarydamas nieko neteisėto, pavydžiui, kai vietoj savęs duoda kitą jį galintį pakeisti kareivį, nes šiuo atveju jis nevengia karinės tarnybos. Šitai turi būti leista ir iš prigimties laikšties žmonėms: ne vien moterims, iš kurių ir nesitikima, kad jos atliktų tokią pavojingą pareigą, bet ir vyrams, pasižymintiems moteriška drąsa. Kai kaudasi armijos, tai būna, kad iš vienos ar abiejų pusių kas nors pabėga; jeigu tai daroma ne dėl išdavystės, o iš baimės, laikoma ne nusižengimu, o gėda. Dėl tos pačios priežasties vengimas kautynių yra ne neteisėtumas, o bailumas. Tačiau tas, kuris pats užsiverbuoja į kareivius ir paima avansą už tai, negali teisintis įgimtu baikštumu ir privalo ne tik eiti į mūšį, bet ir neturi teisės iš jo pasitraukti be jo viršininko leidimo. Tik tada, kai valstybei ginti reikalingi visi, kurie tik gali pakelti ginklą, kiekvienas privalo tai daryti, nes priešingu atveju veltui būtų įsteigta valstybė, kurios piliečiai neturi noro ar drąsos ją išsaugoti.

Niekas nėra laisvas priešintis valstybės įstatymui, norėdamas apginti kitą žmogų, kaltą ar nekaltą, nes dėl tokios

laisvės suvereną netenka galimybės apginti mūsų, todėl tai griežta pačių valdžios esmė. Tačiau tu atvejai, kai labai daug žmonių drauge neteisėtai pasipriešino aukščiausiajai valdžiai ar įvykdė koki nors didelį nusikaltimą, už kurių jų visų laukia mirties bausmė, ar jie nėra laisvi drauge susivienyti ir vienas kitam padėti ar apsiginti? Žinoma, jie yra laisvi, nes gina savo gyvybę, o tokia teisė turi tiek kaltas, tiek nekaltas. Tiesa, iš pradžių jie neteisėtai nusizengė savo pareigai; ir vėliau, kai jie griebėsi ginklo, nors ir turėdami tikslą palaikyti tai, ką jie prieš tai padarė, taip pat nebuvo naujas neteisėtas aktas. Kai jau griebiamasi ginklo savigny, tai jau apskritai yra teisėta. Tačiau jeigu jiems buvo pažadėtas pasigailėjimas, tai jie jau nebeturi pasiteisinimo, jog tai esanti savigny, ir jeigu jie toliau atkakliai padeda kitiems ir juos gina, tai jau yra neteisėta.

Didžiausia pavaldinių laisvė priklauso nuo įstatymo nutylėjimo. Jei kalbėsime apie kitas laisves, tai jos priklauso nuo įstatymo nutylėjimo. Ten, kur suvereną nėra nustatęs jokių taisyklių, pavaldinys laisvas veikti ar neveikti savo paties nuožiūra. Todėl tokios laisvės vienas yra daugiau, kitur mažiau, vienais laikais daugiau, kitais – mažiau, žiūrint, kaip tie, kurie turi aukščiausiąją valdžią, mano esant tinkamiausia. Pavyzdžiui, buvo laikas, kai Anglijoje žmogus galėjo užvaldyti savo paties žemę jėga arba atimti ją iš tų, kurie neteisėtai ją valdė. Tačiau vėlesniais laikais ši prievartinio užėmimo teisė buvo panaikinta, karaliui parlamente priėmus statutą. Kai kur pasaulyje vyrų turi teisę turėti daug žmonių, o kitose šalyse tokios laisvės nėra.

Jeigu pavaldinys nesutaria su suverenu dėl skolos, dėl teisės valdyti kilnojamą ar nekilnojamą turtą, ar dėl kokio nors patarnavimo, kurio iš jo reikalaujama, ar dėl kokios nors fizinės ar piniginės bausmės, ir jeigu tai grindžiama

ankščiau išleistu įstatymu, jis laisvai gali iškelti jam byla dėl savo teisės, tarsi tai būtų bylinėjimasis su kitu pavaldiniu, ir jis gali laimėti, nors teisia suvereno paskirti teisėjai. Kadangi suvereną reikalauja ko nors, remdamasis anksčiau išleistu įstatymu, o ne savo valdžia, tai šituo jis parodo, kad reikalauja ne daugiau, negu jam priklausoma pagal tą įstatymą. Taigi bylinėjimasis ar ieškinyš nėra priešingas suvereno valiai, vadinasi, pavaldinys yra laisvas reikalauti, kad būtų išklaudyta jo byla ir priimtas sprendimas, remiantis šiuo įstatymu. Tačiau jeigu suvereną ko nors reikalauja ar ką nors paima, remdamasis savo valdžia, tada negalima jam kelti bylos remiantis įstatymu, nes visa, ką jis padarė, remdamasis savo galia, padarė, remdamasis kiekvieno pavaldinio jam duotu įgaliojimu; vadinasi, tas, kuris kelia bylą suverenui, kelia bylą pats sau.

Jeigu monarchas ar aukščiausiasis susirinkimas suteikia visiems savo pavaldiniams ar kai kuriems iš jų tokia laisvė, kad suvereną nepajėgia užtikrinti jų saugumo, toks suteikimas neturi galios, nebent suvereną būtų atsiskęs aukščiausiosios valdžios ar perdavęs ją kitam. Juk iš to, kad jis galėjo atvirai (jeigu tokia būtų buvusi jo valia!) ir tiksliais žodžiais jos atsisakyti ar ją perduoti ir to nepadarė, reikia suprasti, kad tai nebuvo jo valia, kad laisvė buvo suteikta nesupratus, jog tokia laisvė ir aukščiausioji valdžia yra nesuderinamos; todėl aukščiausioji valdžia yra vis dar išlaikyta, vadinasi, ir visos tos galios, kurios yra būtinos jai išsilaikyti: pavyzdžiui, teisė skelbti karą ir sudaryti taiką, teisė, skirti valdininkus ir patarėjus, rinkti mokesčius ir kitos galios, kurios išvardytos aštuonioliktame skyriuje.

Kokiais atvejais pavaldiniai yra atleidžiami nuo paklusnumo savo suverenui. Manoma, kad pavaldiniai privalo paklusti suverenui, kol jis turi galios juos apginti,

bet ne ilgiau. Mat prigimtine teisė apsiginti patiems, kai niekas kitas negali jų apginti, jokių susitarimų negali būti perleidžiama. Aukščiausiai valdžia yra valstybės siela, o jei kartą siela apleidžia kūną, nariai jau nebeauga iš jos jokio judėjimo. Paklusnumo tikslas yra apsauga, ir kame žmogus mato šią apsaugą – savo paties ar kito galioje, – jis iš prigimties linkęs tam paklusti ir jį palaikyti. Ir nors aukščiausiai valdžia ją sukūrusių ketinimu turėtų būti amžina, tačiau savo pačios prigimtimi gali patirti ne tik smurtinę mirtį kare su išorės priešais, bet dėl žmonių neišmanymo ir jų aistrų ji pati nuo pat savo išsteigimo turi daugybę natūralios mirties nuo vidinės nesantaikos sėklų.

Nelaisvės atveju. Jei pavaldinys paimamas į nelaisvę kare arba jo egzistavimo priemonės yra prieš rankose, o jam dovanojama gyvybė ir fizinė laisvė su sąlyga, kad jis taps nugalėtojo pavaldiniu, jis yra laisvas priimti šią sąlygą, o ją priėmęs jis tampa to, kuris jį paėmė į nelaisvę, pavaldiniu, nes jis neturi kito būdo išlikti gyvas. Panašiai atsiktų, jeigu jis tomis pačiomis sąlygomis būtų sulaukytas svetimoje šalyje. Tačiau jei žmogus yra laikomas kalinėjime ar sukaustytas grandinėmis ir jam nesuteikiama fizinė laisvė, tai negalima sakyti, kad jį saisto susitarimas būti pavaldžiam, todėl jis gali, jeigu tik įstengia, pasinaudoti visomis jam prieinamomis priemonėmis ir pabėgti.

Tuo atveju, jei suverenas atsisako valdžios sau ir savo ipėdiniams. Jeigu monarchas atsisako aukščiausiosios valdžios ir sau, ir savo ipėdiniams, jo pavaldiniai atgauna absoliučią prigimtinę laisvę; mat nors ir nesunku nustatyti, kas yra jo sūnūs ir kas yra artimiausi giminaičiai, tačiau kas bus jo ipėdinis, priklausoma nuo jo paties valios (kaip buvo sakoma ankstesniame skyriuje). Todėl, jeigu jis nenori turėti ipėdinio, tai nėra nei aukščiausiosios valdžios, nei pavaldumo. Tas pats bus ir tuo atveju, jeigu monarchas prieš mirdamas nepaskelbė, kas bus jo ipėdi-

nis, o jam mirus negalima nustatyti, kas yra jo giminaičiai, nes tuomet negalima žinoti, kas yra ipėdinis, taigi ir niekas neprivalo būti pavaldus.

Ištrėmimo atveju. Jeigu suverenas ištrema savo pavaldinį, tai šis tremties metu nėra pavaldinys. Nors tas, kuris yra siunčiamas su koku nors pavedimu arba turi leidimą keliauti, tebėra pavaldinys, tačiau juo yra pagald suverenų tarpusavio sutartį, o ne dėl savo susitarimo [su savuoju suverenu] būti pavaldžiam. Ir kas tik įžengia į kitos valstybės teritoriją, turi paklusti visiems tos valstybės įstatymams, nebent jis turi ypatingą privilegiją dėl suverenų tarpusavio draugystės ar specialių leidimų.

Tuo atveju, kai suverenas pats tampa kito pavaldiniu. Jeigu monarchas, nugalėtas kare, pats tampa nugalėtojo pavaldiniu, tai jo pavaldiniai atleidžiami nuo savo ankstesnio įsipareigojimo ir privalo tapti nugalėtojo pavaldiniais. Bet jeigu nugalėtas laikomas kalėjime ar neturi fizinės laisvės, tai negalima laikyti, kad jis atsisakė aukščiausiosios valdžios teisių, todėl jo pavaldiniai privalo būti paklusnūs visiems anksčiau paskirtiems valdininkams, valdantiems ne savo pačių, o į nelaisvę patekusio monarcho vardu. Kadangi jo teisės išlieka, tai klausimas gali kilti tik dėl administravimo, t. y. dėl valdininkų ir pareigūnų; jeigu suverenas neturi galimybės juos paskirti iš naujo, tai manoma, kad jis pritaria tiems, kuriuos jis paskyrė anksčiau.

Dvidešimt antras skyrius

APIE PAVALDŽIAS POLITINES IR PRIVAČIAS SISTEMAS

Žmonių sistemų rūšys. Aptaręs valstybės kilmę, formą ir valdžią, dabar kalbėsiu apie jos dalis. Pirmiausia kalbėsiu apie sistemas, kurios panašios į natūralaus kūno dalis